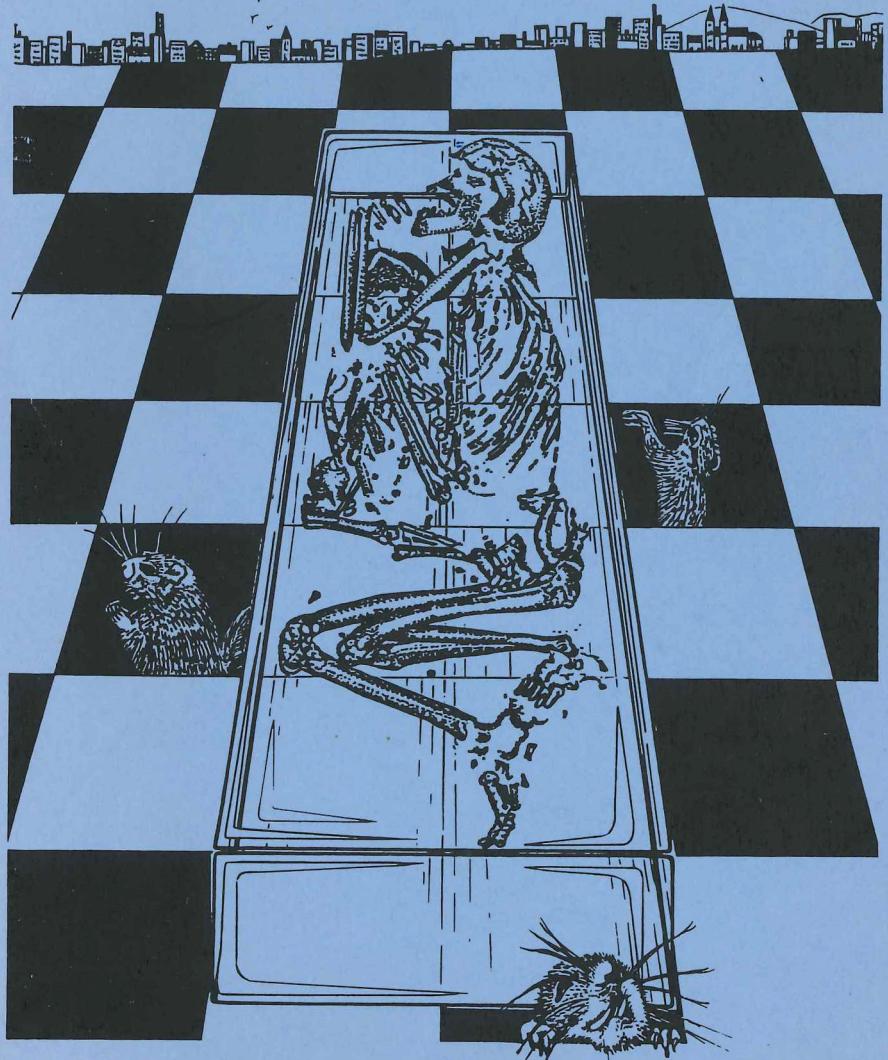

— МЕТА —

95: 3

META MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT

META:s styrelse/huvudredaktion

Peter Carelli
Lars Ersgård
Ingrid Gustin
Anders Jonasson

Mats Mogren
Mats Roslund
Katalin Sabo

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund.

META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålls genom att medlemsavgiften (för år 1995 kr 100:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.
ISSN 0348-7903

Redaktionellt

Metaredaktionen ser som sin uppgift, inte endast att ständigt försöka förbättra tidskriften, utan även att vara en drivande part i diskursen inom vårt ämne - att låta Meta vara forum för den debatt om ämnesidentiteten, vilken vi aldrig får släppa greppet om. Meta har tidigare gläntat på olika dörrartill världar vilka tidigare inte har varit självklart integrerade i medeltidsarkeologin, såsom t.ex. studiet av utmarkernas kulturformer (1991:2), eller vars relation till vårt ämne har varit otydlig, såsom t.ex. studiet av de utomeuropeiska samhällsformationerna (1990:4). Vi har också försökt spegla begrepp som genus (1994:1) och etnicitet (1994:3-4) inom medeltidsarkeologin.

I förra numret inleddes en debatt om marinarkeologin, vilken kommer att fortsätta i nästa nummer (1995:4) och förhoppningsvis även framgent.

Det nummer som Du, käre Metaläsare, håller i handen just nu är ett förnyat försök att få igång en diskussion om den efterreformatoriska arkeologin i vårt land. Det förra försöket (1981:2) blev till en ropandes röst i öknen - tiden var kanhända inte mogen. Det tror vi att den är nu, mer än väl.

Numret inleds av Mats Mogren med en personligt färgad översikt av de senaste decenniernas utveckling i Sverige. Han bidrar också med förslag om hur man kan gå vidare för att utveckla ämnet.

Därefter följer ett antal bidrag skrivna av doktorander i medeltidsarkeologi, vilka alla studerar efterreformatoriskt material inom ramen för sina respektive avhandlingsarbeten. Södra Halland har blivit ett centralt forskningsfält för nyare tidens arkeologi på senare år och Lena Bjuggner ger oss en överblick över vad som har hänt i landskapet och över de olika samverkande källmaterialen. Christina Rosén går därefter in i en speciell sektor, den materiella kulturen som spegel av mer allmänna kulturmönster. Hon har plockat samman ett utmärkt källmaterial fördelat på olika socio-kulturella miljöer, stadskvarter, bondgård, torp och backstuga, och resultaten kan måhända överraska några läsare - de blir i vilket fall betydelsefulla för den framtida synen på detta källmaterial.

Marie Hansson introducerar det arkeologiska studiet av trädgårdskonsten i vårt land och finner en föränderlighet i allmogesamhället före skiftena, vilken helt vederlägger slentrianmässiga uppfattningar.

Carolina Andersson och Ann-Mari Hållans verbaliseraar några av sina funderingar kring ting, tanke och tidsanda. Det handlar om ting som materialiserad mentalitet och om hemmet som en föränderlig kulturell scen.

Numret avslutas av David Gaimster, som är knuten till British Museum, men som

i ett år har funnits i den arkeologiska universitetsmiljön i Lund på ett forskningsstipendium. Han ger oss en bild av vår svenska efter-reformatoriska arkeologi utifrån, vilken säkerligen kommer att ge många tankeställare och som förhopningsvis också kommer att ge bränsle åt debatten. Han har funnit Sverige slösande rikt på källmaterial, vilket emellertid ligger obearbetat och svåråtkomligt. Från sin brittiska synpunkt lämnar han förslag på hur vi kan utveckla detta fält. Främst hävdar han nödvändigheten av empiriska sammanställningar, men argumenterar också för att den efter-reformatoriska arkeologin i Sverige måste få status som självständigt akademiskt ämne, liksom i Storbritannien och USA. (En motsatt ståndpunkt förfäktas av Mogren i hans artikel.)

Gaimsters artikel är både uppmuntrande och kritisk. Vi tror oss veta att den och de övriga artiklarna i detta nummer kommer att få snara uppföljare. Lägg dig därför i favoritsoffan och sträckläs Meta, tänk genom dina egna ståndpunkter och delta sedan i debatten. Betänk att din bästa tid är nu - och det är nu som vi skall ta det avgörande steget framåt i diskussionen om den efterreformatoriska arkeologin.

Slutligen vill redaktionen meddela att det tidigare utlysta stipendiet ur *Erik Cinthios forskningsfond* tilldelats Thomas Wallerström.

Metaredaktionen i Lund.

Till Christina Borstams omslagsbild hör följande citat:

"...Ge oss ett testamente av ben
och en katafalk av glas
- Låt oss komma så nära det går,
en gång till, en gång till..."

Rolf Börjlind

Vår outfitskade gårdag

Efterreformatorisk arkeologi i Sverige – dess ljusglimtar och brister.

Mats Mogren

Abstract

As an introduction to this issue about post-medieval archaeology in Sweden, a short survey is made of the development during the last two decades. The discussion about the subject formation itself has not been very lively. The author supposes that this is due to the fact that antiquarian and legislative considerations have been taken into account more than purely theoretical ones. Field activity during these decades has had a very urban bias, but post-medieval remains have mostly been of interest when they are superimposing medieval layers. Very few excavations have been launched to investigate post-medieval remains only. In the countryside even less has happened. This may be partly due to a "social bias" when objects of investigation have been chosen. The investigations of Welinder are seen as one possible path of progressing from the present state of art.

Då och då har gjorts försök att i denna tidskrift få igång en diskussion om arkeologin om efterreformatorisk tid (META 1981:2, Rosén 1993 etc.). Trots dessa lovärda försök har det inte riktigt velat komma igång. Varför?

Så här inledningsvis kan man anföra två misstänkta skäl till detta. För det första har debatten nästan uteslutande varit defensiv redan från början. Man har diskuterat denna arkeologis berättigande och inte dess innehåll. Vidare har diskussionen nästan alltid utgått från antikvariska synpunkter – mycket sällan från forskningens. De båda hänger naturligtvis intimt samman. Jag tror dock att vi inte kommer loss ur startblocken förrän vi temporärt lämnar handläggarrollen och istället börjar diskutera efterreformatorisk arkeologi som forskare. Varför skulle i så fall denna arkeologi behöva motivera sin existens mer än vad etnologi, kulturgeografi eller historia behöver göra?

"I anvisningarna till den nya kulturminneslagen framstår 'nyare tids arkeologi' som en arkeologi med mycket bestärmda förbehåll", skriver Ersgård (1990:57) i samband med en diskussion om ämnets svårigheter med att vinna full acceptans. Hans analyser av orsakerna är fullt riktiga; det hela bottnar i en hierarkisering av de olika disciplinerna; historia är sannare/väsentligare än arkeologi. Visst, lagen är en viktig orsak till varför det är som det är, men varför skall man utgå från den juridiska parametern när ämnet skall definieras. Det behöver inte t.ex. kulturgeograferna göra.

Vi står stadigt i praxis, och det är bra. Lämnar vi praxis blir vi snabbt marginaliserade (jmf Andrén 1991), och kopplingen till de antikvariska behoven är väsentlig (jmf Andersson 1988:67f), men vårt ämne, historisk arkeologi, skall definieras av oss själva

som forskare – inte bara vid skrivbordet förvisso – och jag ser ingen anledning till att gå i försvarsställning eller lämna bort definierandet på entreprenad.

Fortsättningsvis är det viktigt att understryka att det absolut inte får uppstå ett separat ämne som heter efterreformatorisk arkeologi eller motsvarande, skiljt från medeltidsarkeologin. Så har skett i Storbritannien – där har man t.o.m. dragit en skiljelinje mellan industriarkeologi och andra arkeologiska discipliner – och denna uppdelning av ettenda ämne i tre skilda discipliner menar jag är olycklig (se också t.ex. Wienberg 1988). När jag i fortsättningen diskuterar efterreformatorisk arkeologi så är detta att betrakta som en fullt integrerad sektor inom ämnet historisk arkeologi, vid sidan av medeltidsarkeologin.

Efterreformatorisk arkeologi har en lång historia bakom sig i landet, men etablerad har den alltså ännu inte blivit. Hans Andersson, nämner i Meta 2/1981 ett antal pionjärer, med Sixten Strömbom som primus inter pares. Så är det förvisso, men för landets nu aktiva arkeologer representerar tyvärr inte Strömbom och de andra ett levande arv och därfor har de mycket liten betydelse för ämnets utformning idag.

20 års praxis

En överblick över vad som har åstadkommits inom efterreformatorisk arkeologi i nutiden (vilken jag tillåter mig att definiera som de två senaste decennierna) får man genom att konsultera, dels NAA, dels Arkeologi i Sverige. Denna överblick ger några huvuddrag av utvecklingen (i den mån den finns).

Det publicerade materialet är inte särdeles stort. Det har heller inte ökat nämnvärt under de 20 år som gått. Antalet titlar, per år i NAA för Sveriges vidkommande, pendlar mellan 5 och 25 och det finns som sagt ingen kvantitativ tendens alls.

Ser man efter vad det är som har publicerats finner man ett ständigt markant inslag av marinarkeologi alltsedan 1974, året för den första NAA-volymen. Upp till en tredjedel av titlarna behandlar vrak och annat marint. Mindre, relativt konstanta grupper utgörs av numismatik, samiska kulturlämningar, slott och fästningar, samt föremålsstudier, vilka domineras av kritpipor och keramiskt material (noterbart är att det oftast endera rör sig om hela rödgodsfat eller också om fajanser och ostindiskt porslin – mycket sällan analyser av skärvor).

Vad blir över? Ja det är inte mycket. Sammanlagt ett drygt tiotal titlar behandlar industri- och hantverkslämningar. De främsta exemplen är Sala (Bergold & Öhnegård 1987) och Silbojokk (Silbojokk 1989). Det finns någon artikel om vardera stockbåtar, vårdkasar, kavelbroar, runfynd, fiskdammar och gravstenar, samt en liten handfull om labyrinter. Alltsammans är naturligtvis värdefull forskning, men om den inte sätts in i större sammanhang kan den lätt bli betraktad som kulturhistoriska kuriositeter. Den har i varje fall inte fört den efterreformatoriska arkeologiforskningen framåt.

Stadsarkeologi

Så gott som allt det övriga materialet rör stadsmaterial. Här har tre arkeologiska miljöer tidigt hållit sig väl framme: Malmö, Halmstad och Göteborg/Kungsbacka. Malmö har under hela perioden bidragit med en liten men jämn ström av byggnadsarkeologiska undersökningar. Halmstadsarkologerna höll sig tidigt framme inom fältet med att satsa på utgrävningar av efterreformatoriskt material.

Göteborg/Kungsbacka, om det är tillåtet att se dem som en enda forskningsmiljö, har varit banbrytande, vilket speglas redan i Meta 1981:2. Detta är naturligtvis inte så underligt med tanke på Göteborgs egenskap av efterreformatorisk stad och det är också utifrån denna standpunkt som undersökningarna i Ny Lödöse och Karl IX's Göteborg på Hisingen initierades. Intresset har sedan vidgats till att omfatta andra städer i närheten där t.ex. Lidköping, Ny Varberg och Marstrand tidigt blev föremål för utgrävningar, snart också Uddevalla. Denna västsvenska tradition har på senare år medfört att de vämländska 1600-talsstäderna har blivit föremål för undersökningar utförda av UV eller länsmuseet.

I Östsverige och Bergslagen bestod 70-talets efterreformatoriska stadsarkeologi i huvudsak av att man vid grävningar i medeltidsstäder endast schaktade ner till mitten eller slutet av 1600-talet innan skärslevarna togs fram (till skillnad från t.ex. Lund där man ansåg sig ha råd att mäta all kunskap om staden efter 1200-talet!). Undantag finns, men generellt var detta fallet i Kalmar, Stockholm, Uppsala, Enköping, Södertälje m.fl. städer (fig. 1). Falun har länge haft en särställning. Där har arkeologin knappast ifrågasatts. Där har också den efterreformatoriska arkeologin avkastat fina resultat (t.ex. Andersson & Holmström 1990). Detsamma gäller (om än i mindre grad) Eskilstuna, men i båda fallen har man känslan av att ett antaget medeltida pre-urban skede har styrt mycket av verksamheten.

En annan betydelsefull faktor var det samtidiga kulturlagerbegreppet. Att man i t.ex. Uppsala schaktade ner till mitten av 1600-talet berodde på att där började de tydliga, någorlunda feta, organiska, avsatta lagren, så där först kunde man börja gräva. Implicit: kunde man inte gräva så var det inte intressant.

De sen- eller eftermedeltida städernas arkeologi kom igång lite trevande mot 70-talets slut, med ett tidigt nedslag i Lindesberg, medan t.ex. Gävle och Hedemora blev föremål för ordentliga arkeologiska undersökningar först ett decennium senare (Elfwendahl 1991), liksom Askersund först vid 90-talets början (Grälls & Bergold 1993).

Från 70-talets slut utfördes massor av provundersökningar, ledningsschaktsgrävningar och antikvariska kontroller i efterreformatoriska stadsLAGER. I de flesta fall rörde det sig om städer som också hade medeltida belägg i någon form. Städer som Gävle, Köping, Torshälla, Norrtälje, Norrköping, Eksjö, Vimmerby, Söderköping, Simrishamn

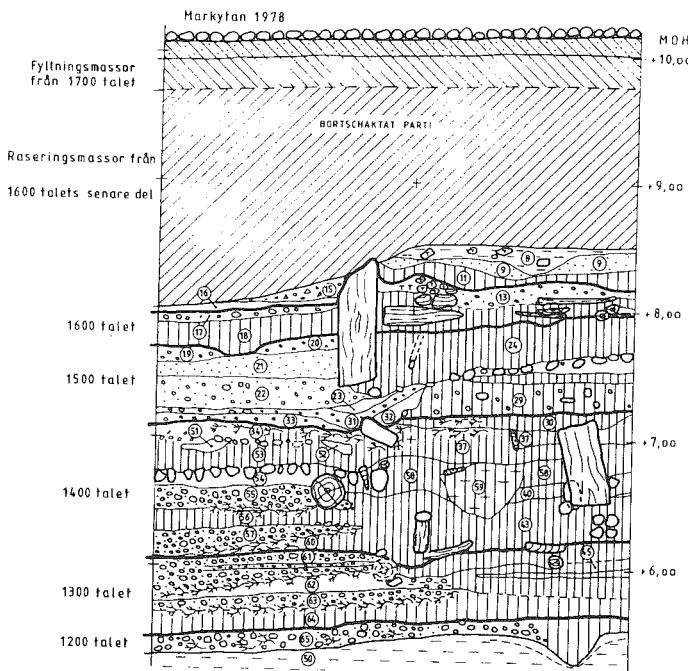

Fig. 1. En bild som väl illustrerar 1970-talets tänkande. Stratigrafisk sekvens från kv. Kransen i Uppsala (1978). Ur Ehn & Gustafsson, red. 1984.

m.fl. berördes, man konstaterade ibland tunna kulturlager, men då dateringarna inte sträckte sig bakom 1600 föranledde de oftast inga fortsatta undersökningar. Stötte man på enbart eftermedeltida lämningar vid schaktkontroller och provundersökningar, så avfärdades dessa oftast med den förgörande glosan "recent". Andra uttryck som man ofta ser i slutredovisningar från den tiden är "fynd tillvaratogs ej" och "utfyllnadsläger". Det senare innebar att lagret i fråga inte behövde räknas som en stratigrafisk enhet. Man problematiserade inte de "omrörda" lagren eller "utfyllnadslagren" och bristen på stringens i det stratigrafiska tänkandet under den tiden var ofta skriande.

Undantag fanns emellertid, som sagt. Redan på 70-talet undersöktes delar av kvarteren Atle (Gustafsson & Hillbom 1978) och Örnen (Roslund 1985) i Uppsala, där samtliga lämningar var eftermedeltida. Analysen fördes inte särdeles långt på den

tiden, mycket beroende på rapportskrivningssituationens begränsningar, men ansatser till en social geografi för Uppsalas sydöstra ytterkant kunde ses redan då. Vid 80-talets början och mitt, i t.ex. Kristianopel, Örebro, Nyköping, Stockholm, Jönköping och framför allt Göteborg, undersöktes eftermedeltida lämningar noggrann, men generellt sett så släppte man tomterna efter provundersökningen.

Det finns ingen anledning att klandra – vi resonerade så på den tiden och vi saknade metoder för att angripa materialet – men man kan beklaga så här retrospektivt.

Den västsvenska satsningen på efterreformatorisk stadsarkeologi, som så småningom har fått efterföljd i östra och södra Sverige, har i Norrland avsatt resultat i endast Sundsvall och Härnösand. Det torde dock främst bero på ett lågt exploateringstryck, eftersom medvetenheten om dessa lämningars värde är ganska god i de länen sedan några år.

Det mesta har gått på rutin, endast i undantagsfall har man sökt utarbeta metoder för den speciella ”magra” efterreformatoriska miljön. En metodutvecklare blev Magnus Elfwendahl, med sina grävningar i t.ex. Hedemora och Gävle (Elfwendahl 1991). Försök har också gjorts att utvärdera olika fyndmaterial ur dateringshänseende (Persson 1992). Ett stort steg mot ett trendbrott togs med undersökningen av kv. Biografen i Nyköping (Andersson, Hållans & Persson 1990; Hållans & Andersson 1992), från sent 80-tal, där man har försökt arbeta med teoretisk medvetenhet och metodisk skärpa. Publiceringen av resultaten sägs vara nära förestående, vilket emotses med spänning, men tyvärr är undersökningen ännu så länge mycket av en solitär.

Vem bryr sig idag om en backstusittare?

Landsbygden är ett sorgligt kapitel. Det samiska området har här betraktats som speciellt och undersökning av efterreformatoriska lämningar har inte ifrågasatts. Detsamma gäller lämningar av blästerugnar. Annat är det med det svenska allmogesamhället. Varför är det så? Anmärkningsvärt lite har hänt, men några ansatser finns.

Återigen har Halmstad hållit sig framme med undersökningen av t.ex. ”backastugun vid Gräsåhs” (Rosén 1991) och de andra lokaler som behandlas av Bjuggner och Rosén i detta nummer. Göteborgsmiljön har genomfört ett mycket avancerat projekt i Björsjöås (Andersson & Hall, red 1990, Hall, red 1992), i Värmland har man börjat intressera sig för finnkolonisationens miljöer (Myrdal–Runebjer 1991, Bladh, mfl. 1992, Myrdal–Runebjer 1994), Leksandsundersökningen 1982–83 (bl.a. Ersgård 1990) är viktig. Ängersjöprojektet sysslar med hela medeltiden och nyare tiden (Andersson, mfl. i tryck), men det hittills mest betydelsefulla som har hänt inom den efterreformatoriska landsbygdsarkeologin, måste tillskrivas Stig Welinder. Jag dristar mig att påstå att hans ganska minimalistiska undersökningar i Nyberget i Dalarna är

bland det viktigaste som hänt inom svensk arkeologi över huvudtaget under de 20 år som jag här koncentrerar mig på (se vidare nedan).

Varför detta generella ointresse för landsbygden? Återigen två möjliga orsaker. För det första, och väsentligast: den antikvariska sektorn tar sällan strid för sådana lämningar. När det sker så sker det i exploateringsextentiva län. Ett gott exempel är den backstuga från 1800-talet som redan 1976 undersöktes i Markaryds sn i Småland, men den framstår nästan som ett kuriosum. För det andra: synen på de egendomslösa, allmogeproletariet. Vi vet näst intill ingenting om t.ex. landsbygdens egendomslösa under 1600–1800-talen, men länsstyrelserna i riket tar sällan strid för dessas efterlämnade miljöer. Det är tveksamt om en länsstyrelse skulle våga släppa ett järnåldersgravfält till bortschaktning utan undersökning, men en 150 år gammal ruin av en undantagsstuga skulle inte medföra samma ångest – och ändå vet vi så mycket mer om järnålderns gravskick i förhållande till undantagsfolkets levnadsvillkor på farfars farfars tid. Vem gör den omvänta prioriteringen och släpper gravfältet?

I Leksand undersöktes 1983–84 en efterreformatorisk bytomt i samband med riksväg 70-undersökningarna (Ersård 1990). Låt mig provokativt ställa frågan: skulle denna undersökning ha ägt rum om ingenting annat än denna bytomt hade hotats av vägbygget? Jag tror inte att så hade varit fallet. Efterreformatoriska lämningar har oftast åkt snålskjuts på äldre lämningar ur antikvarisk synvinkel.

Fornminnesinventeringens egendomliga urvalsprinciper för R-markering är ytterligare en bov i dramat. Där har man låtit sig styras av ytterst konventionella uppfattningar om vad som är arkeologi. Något fel är det på en fornminneslag som får dess försvarare att frivilligt avstå från att R-märka fäbodvallar med kvarstående bebyggelse eller sågkvarnar från 1600-talet eller torpbebyggelse. En R-markering skulle bl.a. lägga servitut på marken. Efter vilka kriterier gör man där egentligen urvalet? Elaka tankar dyker gärna upp; värderar man inte förfäderna olika? Torpare och backstusittare har inte levat liv som var lika värdefulla som de besuttnas. Det skall i rättvisans namn sägas att vissa platsledare inom inventeringen verkligen har försökt bredda fornminnesbegreppet och därigenom öppna nya fält inom arkeologin. Det gäller t.ex. skärgårdslämningar (Klang m.fl. 1991) och industri- och bergshistoriska lämningar (t.ex. Gren & Magnusson 1991), där också det igångvarande projektet kring en atlas över Sveriges bergslag är värt att prisa. Ett projekt för att nå arkeologisk kunskap om fäbodvallar (t.ex. Skyllberg 1993) är också värt att framhålla. Ansträngningarna tycks dock under senare tid ha drabbats av en viss backlash, till stor del beroende på slakten på Fornminnesinventeringen och det brädspel som kallas RAÄ's omorganisation.

Allmogeproletariet har helt enkelt varit utdefinierat av arkeologin. Landsbygdsarkeologin handlar mest om landsbygdens medelklass, bönderna. Utan tvekan styrs

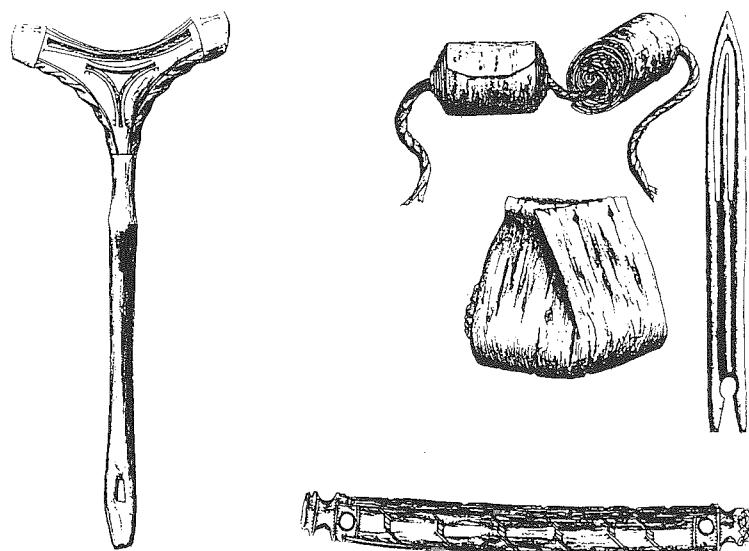

Fig. 2 Samiska föremål från Silbojokk. Teckning Ylva Roslund. Från Silbojokk 1989.

arkeologin här, som på så många andra områden, av det historiska källmaterialet. De egendomslösa syns knappast alls i kameralt material, man vet inte var man skall leta efter dem och därmed finns de inte (jfr Svensson 1993, samt Mogren & Mansson 1995).

Denna skiss över ämnets utveckling i Sverige är grov och generaliseringande, i enstaka detaljer är den säkerligen direkt orättvis, men tendenserna är tydliga. Om vi lämnar vrakforskning och numismatik därhän, som de specialgrenar de trots allt är, så har svensk efterreformatorisk arkeologi bestått av stadsarkeologi, vilken i de flesta fall har varit rutinartad, och i någon liten mån av industriarkeologi (främst Sala och Silbojokk).

Ämnesidentiteten

Ämnet i sig började diskuteras först 1981, med det anförda Metanumret, och det har tagits upp till diskussion av bl.a. Ersgård (1990). I Göteborg har man vid ett par tillfällen behandlat ämnesområdet inom ramen för uppsatsseminariet och detta på ett övergri-

pande diskuterande sätt. Sonia Jefferys och Eva Jönsson Kihlbergs uppsats "Nyare tids arkeologi – behövs den?" (Jeffery & Jönsson Kihlberg 1987) är till sin karaktär något defensiv, men den ställer och försöker besvara centrala frågor. En fråga, som enligt min mening är intressantare än titelfrågan, är: "*Varför har de antikvariska myndigheterna valt att inte alltid tillämpa FML på lämningar från nyare tid?*". Frågan får ett något svävande svar, men enligt min mening måste vi ta denna fråga till oss och öppet diskutera varför. Vi tvingas analysera och diskutera de ideologiska och maktpolitiska mönstren bakom praxis. Att det finns sådana ser jag som självtklart.

Industriarkeologin har nyligen behandlats av Petra Eriksson (1994) i en uppsats vid samma institution. Hennes terminologiska och därmed innehållsliga diskussion är mycket nyttig. Hon påpekar att den svenska verksamheten inom det som ibland hos oss kallas industriarkeologi, snarare kan beskrivas som vård av ett industriellt arv (vilket också är den vanligare termen) medan det arkeologiska innehållet i disciplinen är ringa. Det mesta av den arkeologi som bedrivits inom industrilämningar (t.ex. masugnar, kvarnar etc) ses dock inte som en specifik industriarkeologi utan snarare som en integrerad del av arkeologin eller medeltidsarkeologin. Uppsatsen kan bilda en utgångspunkt för vidare diskussion kring ämnesidentiteter. Eriksson anlägger ett vidare synsätt än det gängse inom industriarkeologi; studiet rör inte enbart tiden efter ca 1750 och det är viktigt att se industrin som en del av människans hela landskap, där även t.ex. det kommersialisrade jordbruk som behövdes för att föda arbetarna är viktigt, liksom landskapets infrastrukturer såsom kommunikationsleder etc. Utöver detta kan tilläggas att även sociala, kulturella och mentala aspekter naturligtvis också är integrerade delar av helheten. Som exempel kan anföras undersökningen i Silbojokk, där kulturrocken mellan den inplanterade industrin och det omgivande samiska samhället är mycket tydlig (fig.2). Jag delar alltså Erikssons synsätt, men detta gör det emellertid, enligt mitt förmenande, omöjligt att skilja ut industriarkeologin som en separat disciplin, skild från arkeologi och medeltidsarkeologi.

Det förs alltså en diskussion, men jämfört med den i många andra länder är vi inte långt komna och svensk efterreformatorisk arkeologi kan i ett internationellt sammanhang betraktas som relativt primitiv!

Vad krävs för att kunna gå vidare?

I vad kan vi ta våra utgångspunkter för att förädla verksamheten? Det finns trots allt några fasta tuvor att bygga på i gungflytet. Man bör se till vad positivt som redan gjorts och försöka ta sig vidare utifrån detta. Med risk att vara orättvis mot andra onämnda kollegor, som gjort gott jobb, vill jag lyfta fram ett projekt ur mängden. Det gäller Stig Welinders arbete i Nyberget.

Welinders "historiska etnoarkeologi" (Welinder 1991a, 1991b, 1992a, 1992b, 1994)

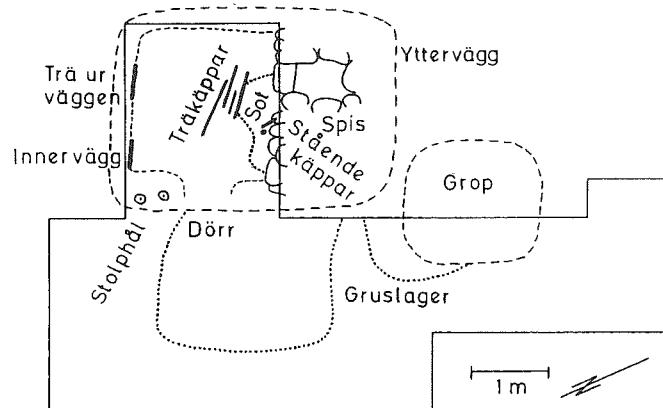

Fig. 3. Utgrävningsplan över kolarkoja på Mörtaberget, Nyberget, Dalarna, ritad av Stig Welinder. Ur Welinder 1992b.

hemma kring knuten i Stora Skedvis sn är delvis byggd på internationella landvinningar. Welinders intresse är i första hand teoretiskt och metodiskt. Det är också ett uttryck för en tidsanda, i och med att hans undersökningsresultat bidrar till den lokalkonstnärliga beskrivningen. Han har satt individen, som medlem i ett lokalt kollektiv, i centrum och närmar sig därigenom också mentalitetshistoriska synsätt. Rubriker som ”Den skapande människans arkeologi” och ”Det upplevda landskapet” (1992a) talar sitt tydliga språk. Jag är knappast ensam om att ha upplevt hans böcker och artiklar som stimulerande för fortsatt forskning, men jag ser dem också – vilket kanske förvånar någon eftersom undersökningarna är så minimalistiska – som ett friskt bränsletillskott då det gäller att förklara meningens med själva arkeologin.(fig. 3).

Hur skall vi nu jumpa vidare? Det viktigaste har redan sagts för 14 år sedan av Arne B Johansen i det flera gånger anförda Metanumret (Johansen 1981). Det är anmärkningsvärt att det han där skriver inte fick större betydelse för diskussionen. Det skall vara vid universiteten som ansvaret skall ligga tyngst, hävdar han. Det är forskningsmässigt som den efterreformatoriska arkeologin skall definieras, inte antikvariskt. Vi måste visa på arkeologins relevans och tillämpbarhet som forskningsmetod för att den antikvariska sektorn skall sluta ifrågasätta den efterreformatoriska arkeologins berättigande.

Man bör ta ett varnande exempel i den i Meta förläggda debatten om det olycksaliga kyrkogårdsärendet i Kristinehamn (Svensson & Millberg 1992; Stibéus & Jonsson 1993; Svensson 1993), vilket tyvärr kom att handla mer om den antikvariska sakfrågan än om den akademiska principfrågan. ”Urspårningen” bör kunna skyllas på att utgångspunkten var antikvarisk praxis.

Den efterreformatoriska arkeologins tillämpbarhet som forskningsmetod kan bara påvisas genom att vi genomför forskningsprojekt kring sådana material, större utgrävningar än de som Welinder, med sina knappa resurser, har kunnat genomföra. Sedan är det en annan sak att allt naturligtvis inte behöver grävas, men den sidan av saken får inte vara beroende av lämningarnas ålder. All arkeologi skall vara problemorienterad.

Vi bör börja med att uppsöka en historisk/geografisk kontext där det skriftliga källmaterialet flödar. Just där skall vi gräva och just därför!

Drömmen är att avdelningen för medeltidsarkeologi vid institutionen i Lund skulle kunna hålla fältkurser i efterreformatorisk landsbygdsarkeologi. Inte därför att det är efterreformatorisk arkeologi utan för att det skriftliga källmaterialet är rikt, att inrikta sig på t.ex. ett bondehemman eller småbruk där såväl gårdstunets materiella lämningar är relativt intakta, som att bouppteckningsmaterialet är tydligt och användbart. (Det är någotinting helt annat än att låta det historiska källmaterialet styra vad som skall grävas.) Kurser som skulle kunna göras tvärvetenskapliga, dessutom, med etnologer, ekonomhistoriker och kulturgeografer inblandade. Faktum är att ett förslag till en sommarkurs med detta innehåll är antaget av fakulteten men det måste fortfarande finansieras.

Måtte vi någon gång få chansen att definiera oss fria från antikvarisk praxis och fria från det skriftliga källmaterialets kvantitet. Först därefter kan vi, då vi fyller vår samhälleliga roll som arkeologer,stå i groparna med öppna ögon.

Mats Mogren är doktorand vid arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen, vid Lunds universitet.

Litteratur

- Andersson, C. & Holmström, M. Staden under slaggen – arkeologin bryter historisk mark. *Arkeologi i Sverige 1987*. 1990
- Andersson, C., Hållans, A.-M. & Persson, B. Biografen. Ett 1600–1700-talskvarter i Nyköping. *Rapport UV 1990:1*.
- Andersson, H. Medeltidsarkeologi – funderingar kring identitet och förhållningssätt. *Meta 1988:1–2*.
- Andersson, S. & Hall, B., red. *Gumman och forskarna – olika sätt att se på*

- gården Björsjöås i Vättlefjäll.* Arkeologi i Västsverige 4. 1990.
- Andersson, S., Bergquist, U., Magnusson, G. & Mogren, M., The Ängersjö Project – a systemic approach to the development of the boreal forest village. *Archaeology in Eastern Finland. Fennoscandia archaeologica XII.*(i tryck).
- Andrén, A. På spaning efter den postprocessuella arkeologin. *META 1991:1.*
- Bergold, H. & Öhnegård, V.. *Sala gruvby. Ett industriksamhälle från 1500-talet.* 1987.
- Bladh, G., Myrdal-Runebjer, E., Pettersson, S., & Svensson, E. Gammelvallen i Södra Finnskoga. Studier utifrån en specialkartering av en övergiven bebyggelselämning. *Arbetsrapport 92:1* Högskolan i Karlstad 1992.
- Ehn, O. & Gustafsson, J.H., red. *Kransen. Ett medeltida kvarter i Uppsala.* Uppland Fornminnesföreningens Tidskrift 50. 1984.
- Elfwendahl, M. Senmedeltida städer och några nya arkeologiska observationer från Gävle. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. 1991.
- Eriksson, P. "Industrial archaeology" är det arkeologi? C-uppsats i arkeologi, Göteborgs universitet (opubl.)1994.
- Ersgård, L. Arkeologi i senare tiders lämningar. *Arkeologi i Sverige* 1987. 1990.
- Gren, L. & Magnusson, G. Fornminnesinventeringen i Värmlands län 1988. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1. 1991.
- Grälls, A. & Bergold, H. En arkeologisk undersökning i kvarteret Merkurius nr 8, Askersund, även kallad "brända tomten". *Från bergslag och bondebygd* 41. 1993.
- Gustafsson, J-H. & Hillbom, L. Arkeologisk undersökning 1975 Kv. Atle, Uppsala. *RAÄ och SHM. Rapport UV* 1978:30.
- Hall, B., red . *Tvärvetenskapliga studier kring gården Björssjöås.* Studies in North European Archaeology 17. 1992.
- Hållans, A-M. & Andersson, C. Acquiring, Using and Discarding - Consumption Patterns in the 17th Century Town of Nyköping. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D.* L. Ersgård, m.fl. red. 1992.
- Jeffery, S. & Jönsson Kihlberg, E. *Nyare tids arkeologi – behövs den?*. C-uppsats i arkeologi, Göteborgs universitet (opubl.) 1987.
- Klang, L., Lindström, I., Norman, P., Olofsson, L. & Westerberg, J.O. Fornlämningar i skärgård – några resultat av Riksantikvarieämbetets arkeologiska dokumentation i övre Norrland 1988 och i Norrbottens skärgård 1984–89. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 1.1991
- Persson, B. Clay Pipes and Copper Coins as Means of Dating - a Source-critical Presentation. *Rescue and research. Reflections of Society in Sweden*

- 700-1700 A.D. L. Ersgård, m.fl., red. 1992.
- Rosén, C. "Backastugn vid Gräsåhs". *Utskrift* 1. 1991.
- Roslund, Y. Kvarteret Örnen i Uppsala – Från bondgård till högreståndsmiljö. *RAÄ och SHM. Rapport UV* 1985:28.
- Silbojokk . *Silvret från Nasafjäll. Arkeologi vid Silbojokk.* (T. Andrae, m.fl., red.) 1989.
- Stibéus, M. & Jonsson, L. En kyrkogård i Kristinehamn går igen. *META 1993:1.*
- Svensson, E. Ett försök att rikta debatten – och ett ännu kortare svar. *META 1993:3–4.*
- Svensson, E. & Millberg, P-O. Hur skall vi prissätta våra fornlämningar? *META 1992:3.*
- Welinder, S. Ecofacts and the transition from systemic to archaeological context. *Laborativ arkeologi* 5. 1991a.
- Welinder, S. Fisk och människor. *Rig* 74/3. 1991b.
- Welinder, S. *Människor och landskap. Aun* 15. 1992a
- Welinder, S. *Människor och artefaktmönster. Occational papers in Archaeology* 5. 1992b
- Welinder, S. The Ethnoarchaeology of a Swedish Village. *Current Swedish Archaeology* 2. 1994
- Wienberg, J. Metaforisk arkæologi og tingenes sprog. *META 1988:1–2.*

Från sydhalländsk horisont Nyare tids arkeologi på landsbygden; en lägesrapport

Lena Bjugnner

Abstract

In the countryside a small number of post-medieval excavations have taken place in the southern part of Halland during the last seven years. The article begins with a short exposé of different sources (historical survey, maps, buildings and objects in museums) concerning rural Halland. The investigations have revealed a great deal of mobility during the Middle Ages and Post-Medieval times. In the 16th century there seems to be a re-localisation of some of the farmsteads and new established crofts to Early Medieval sites. The finds have a potential for micro-studies of economic, cultural and material differences within the agrarian society. The importance of further studies regarding the relationship between town and countryside is pointed out.

*"Bönderne, så väl som deras hustrur och barn
äro i allmänhet höflige, vänlige, muntra och glättige"*

Pehr Osbeck, 1796

Inledning

Kändomen om den sydhalländska¹ medeltida landsbygden har ända fram till 1980-talets slut varit synnerligen bristfällig. Förklaringen härtill är en nästan total avsaknad av arkeologiska och kulturgeografiska undersökningar i agrara miljöer. Även perioden efter reformationen fram till storskiftet, som genomfördes från 1770-talet och fram i de första årtiondena på 1800-talet, har i sin tidigare del varit relativt okänd. De två städerna, Halmstad och Laholm, har därmed befunnit sig i ett arkeologiskt vakuum utan någon större kontakt med den omgivande landsbygden.

Skriftliga källor, kartor och föremål

Kunskapen har främst baserat sig på de artiklar som Albert Sandklef under 1950-talet publicerade i Hallands historia del I och II och där de halländska böndernas villkor från medeltiden och fram till 1900 beskrivs (Sandklef 1954, 1959). Han använde sig av olika typer av arkivalier (bl a jordeböcker, lantmäteriprotokoll och Hallands landsbeskrifning 1729) men utnyttjade även jämförelsematerial från andra delar av Danmark och Sverige. De statliga jordeböckerna daterar sig till 1500-talet och den äldsta över Halmstad härad från 1524 är tämligen summarisk. Redovisningen förbättrades avsevärt under 1500-talet och jordeböckerna kan från och med 1600-talet anses som goda källor (Sandklef 1954, s 511f). I Lunds stifts landebok från 1570-talet förtecknas

bla kyrkohemmanens avgifter och i vilken typ av landgille de betalas. Här anges också antalet tiondegivare i varje socken. Hallands landsbeskrifning från 1729 utgör en viktig landskapstäckande redogörelse för gårdar på landsbygden och innehåller bla uppgifter om skatt, befolkning, byggnader och gårdsförvaltningar samt åker och äng. Den har inte sin motsvarighet i andra landskap och kom till stånd på Wilhelm Bennets initiativ i samband med hans utnämning till landshövding 1729. I redogörelsen är frälsegårdarna mer summariskt behandlade och byggnadernas status och utseende är inte beskrivna. De äldsta geometriska kartorna från Halland daterar sig till sent 1600-tal och tidigt 1700-tal och omfattar långt ifrån alla byar. Ofta beskriver de endast frälsemannen i en by (t ex byteshemman) till skillnad från storskifteskartorna som täcker hela byar och som i många fall har fullständigt karterade inägor och utmarker. De senare daterar sig till sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal och är betydligt många fler till antalet. I och med dessa dokument kan man skapa sig en klar bild av bebyggelsesituationen och markutnyttjandet före de förändringar som idag gjort det så svårt att urskilja ett äldre kulturlandskap framför allt i det ensartade kustnära fullåkerslandskapet.

När det gäller de materiella lämningarna som hus och föremål minskar beståndet markant när man går bakåt i tiden. Det finns få bevarade hus från 1600-talet och de ur etnologisk synvinkel insamlade föremålen som förvaras på museerna i Halmstad och Varberg hör framför allt till 1700- och 1800-talen. I allmänhet har de "finare" tinget tillvaratagits och i många fall saknas uppgift om ålder. Föremålen kan sällan föras till en speciell gård utan anges i accessionskatalogen med sockentillhörighet.

Landskapet idag

Sydhalland kan delas upp i tre naturgeografiska zoner; kust, slättbygd och skog. Kusten består av vidsträckta stränder med sanddyner, som till stora delar är bevuxna med tallskog. Den planterades under senare delen av 1800-talet till skydd mot sandflykten. Slättbygden är ett öppet landskap som kring Laholm är relativt plant men som längre norrut blir mer kuperat. Stora delar av denna zon kan karakteriseras som ett fullåkerslandskap. I öster växer skogen på utlöpare av sydsvenska höglandet. Genom dessa tre områden skär ett flertal större och mindre åar.

Sydhalland under 1600- och 1700-talen

Till skillnad från idag är det ett till synes fattigt landskap som trädde fram under denna period. Skogen, som företrädesvis bestod av bok, växte i de östra delarna. I kustområdet fanns vidsträckta flygsandfält. Slättbygden var skoglös eller glest beväxt och utmarkerna bestod av ljunghedar. Avskogningen ökade under 1700-talet och kring 1850 fanns det endast mindre områden med skog i den sydostligaste delen av landskapet (Malmström 1959). Byarna var i allmänhet små och bestod av ett par tre hemman, där varje hemman kunde vara uppdelat på flera gårdsbruk. I några fall fanns det större byar

med över tio hemman men de hörde till undantagen. I varje socken låg det även en del ensamgårdar. Det dominerande odlingsystemet var ensäde och åkrarna som låg i oregelbunden ägeblandning var därför samlade i ett gärde. Den ofta ljungbeväxta ängsmarken var ytterst större än åkern. Med några undantag låg bebyggelsen spridd på inägomarken, ibland tätare och ibland glesare, i närheten av utmarken som i många fall utnyttjades samfällt av flera byar och ensamgårdar. Husen var uppförda i skiftesverk eller korsvirke och material till byggnader hämtades ibland ända från Småland. I övrigt var det klen med fiske och andranäringssfång och bönderna fick köpa bl a ull, lin, tobak och salt från städerna och i vissa socknar spannmål från Skåne (Hallands landsbeskrifning 1729). Till bebyggelsen ska också de oskattlagda torpen, backstugorna och båtsmanstorpen räknas. Dessa var placerade på utmarken ofta ganska nära inägorna eller i vissa fall på inägorna.

I södra Halland var adeln den störste jordägaren till skillnad från den norra delen av landskapet, som domineras av skatte- och kronojord.

Härjningar under nordiska sjuårskriget 1562-69 lade många gårdar öde både rent bokstavligen och ur skattesynpunkt. Likaså skedde detta i samband med militära operationer under åren 1657 och 1676. Andra problem som människorna hade att kämpa emot var sanden som blåste in över åkrarna i de kustnära byarna och hotade att begrava gårdarna. De svåra villkoren för de kustnära bönderna har bl a belysts av Clas Tollin i en artikel om Östtorps by norr om Laholm (Tollin 1985).

Arkeologi och kulturgeografi

I samband med infrastruktursatsningarna mellan Åtran i norr och Hallandsås i söder har under de senaste sju åren tre gårdslägen och två torplämningar undersökts. Dessutom har en del kulturgeografiska undersökningar genomförts för att försöka ge en bild av landskapsutnyttjandet och dess förändringar. Först i slutet av 1980-talet skärptes bevakningen av exploateringar i byområdena dels i samband med förtätning av bebyggelsen på gamla gårdsplatser och dels vid utbyggandet av grenledningar till stamgasnätet och utökat eldistributionsnät. Medan de arkeologiska undersökningarna utfördes företrädesvis i slättbygden arbetade kulturgeograferna både i slätt- och skogsbygd.

En bild började växa fram av ett landskap där föränderligheten var ständigt närvarande under medeltid och nyare tid. De äldsta kartorna har i flera fall visat på att enstaka gårdsflyttningar förekommit under 1700-talet, redan före storskiftet. Ett exempel på detta är ett kronohemman i Hörsås by, Getinge socken som efter skatteköpet flyttade till två nya platser söder om det äldre läget. Detta bör ses som en effekt av att kronobönderna redan 1723 fick rätt att friköpa sin jord (Behre 1985, s 223).

De arkeologiska undersökningarna visar på en tendens till omstruktureringar av, åtminstone delar av, bebyggelsen under 1500-talet i byarna Eldsberga och Hörsås. I

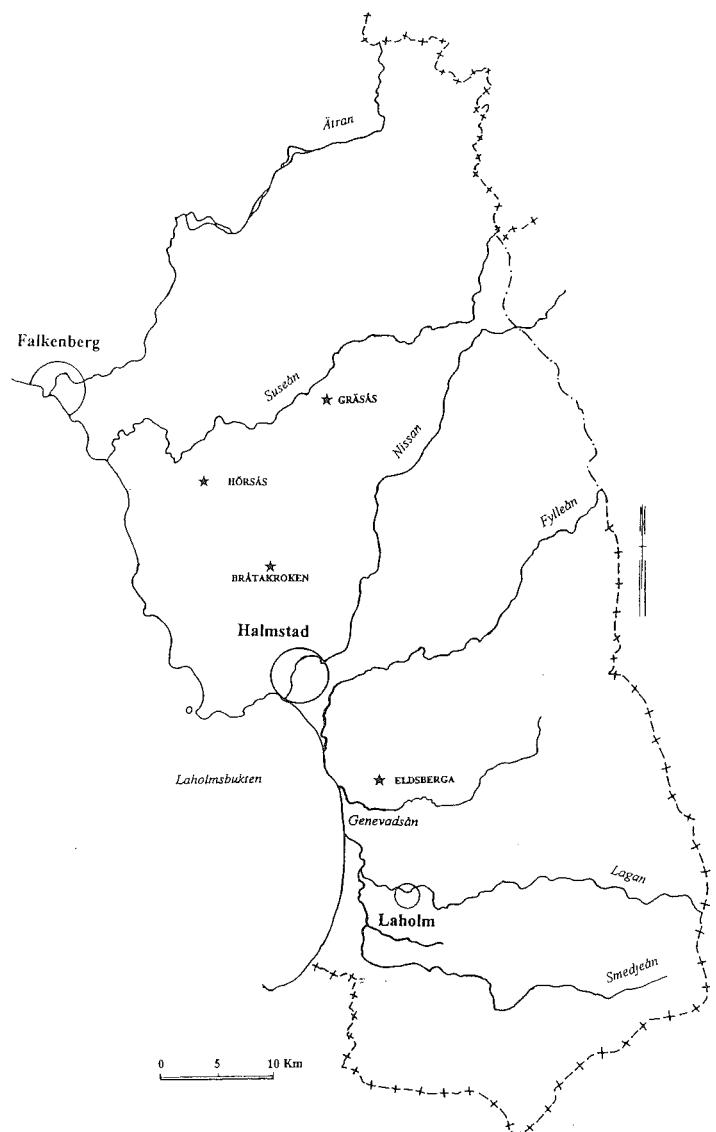

Fig 1. Sydhalland med de i texten nämnda undersökningarna som berör nyare tid. Karta: Monica Bülow.

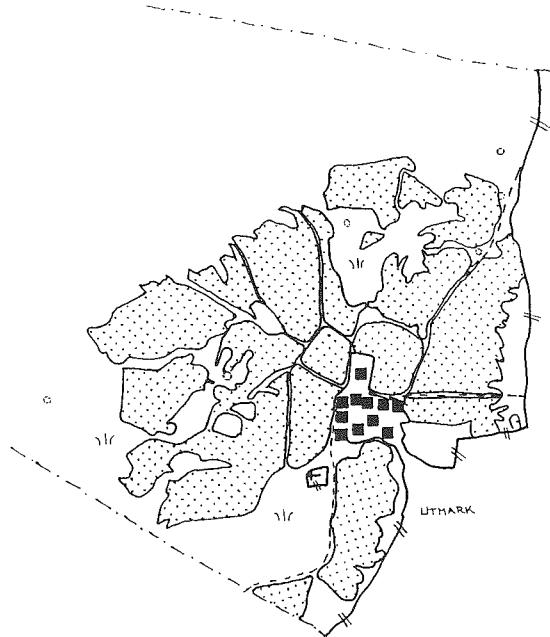

Fig 2. Under 1700-talet ligger bebyggelsen (fyllda fyrkanter) i Eldsberga by tätt samlad på en gemensam bytomt vilket är tämligen ovanligt för halländska förhållanden. Historiskt kartöverlägg

Eldsberga (kyrkby i Eldsberga socken) påträffades lämningarna efter en gård som uppfördes någon gång under 1500-talet. Efter en brand som inträffade under förra delen av 1600-talet återuppfördes byggnaderna igen och låg kvar på platsen till 1800-talets mitt. Över stora delar av undersökningsytan och under anläggningarna fanns det årderspår som visade på odling under högmedeltid. I det understa lagret och i nedgrävningar fanns bl a keramik som kunde knytas till vikingatid och tidig medeltid. Desutom gav några härdar dateringar till folkvandringstid och vendeltid (Bjuggner, manus). En liknande utveckling torde ha skett i Hörsås (Getinge socken) där två gårdar, tidigast nämnda 1646 som kronohemman respektive frälsehemman, uppfördes under 1500-talet. De låg kvar på samma plats fram till 1700-talets förra hälft respektive 1800-talets mitt. Lämningarna vilade på några, under medeltiden odlade ytor. På platsen för kronohemmanet fanns också vikingatida-tidigmedeltida keramik och två härdar som daterades till vikingatid, samt de mycket skadade resterna efter en ugn, som C-14

daterades till 1300-tal. Däremot saknades motsvarande fynd eller anläggningar från dessa perioder på frälsegårdens plats.

Trots att undersökningsområdena låg i nära kontakt med den nuvarande bebyggelsen där man kunde förvänta sig stora sentida ingrepp visade det sig faktiskt finnas relativt intakta ytor som innehöll flera olika lager och konstruktioner i en stratigrafisk relation till varandra. I Hörsås hade flera av dessa utsatts för påverkan, vissa lager var redeponerade eller på annat sätt påverkade genom plöjning och odling. Ett exempel på detta var ett cirka 20 cm tjockt lager som innehöll kasserat material från krono/skattehemmanet i Hörsås under perioden 1500-tal-1850. Stora delar av lagret hade därefter utsatts för markbearbetning och odling. Trots detta var det dock fullt möjligt att använda keramiken för att jämföra bl a konsumtionsmönstret med frälsegården i samma by (Bjuggner, Johansson Hervén, Rosén, manus)².

En förklaring till bebyggelsens omstrukturering har presenterats från kulturgeografiskt håll. En förändrad produktionsinriktning baserad mer på boskapsskötsel och mindre på sädesproduktion skulle ha kunnat innebära förflyttningar av gårdar från centrala lägen på inägomarken till mer perifera platser nära utmarken. Detta för att underlätta djurens transport till utmarksbetena (muntlig Pär Connelid). I det skriftliga materialet nämns smör och djur som viktiga skattepersedlar under 1400-1600-talen (Sandklef 1954, Larsson 1991). På flera av de tidigaste kartorna (1600-1700-tal) och på storskiftesförrättnignarna kan man tydligt se att de långsmala åkertyorna (s k bandparceller) är reducerade. I den anslutande ängsmarken finns de långsmala formerna kvar och vittnar om en äldre markindelning. En större åkeryta har tidigare varit i bruk och följaktligen bör också gårdarna ha haft en mer omfattande sädesproduktion. I samband med en kulturgeografisk undersökning av den fossila åkermarken i Örvaböke (Slättåkra socken) fastställdes bandparcellernas utläggande till yngre järnålder (Connelid och Mascher 1995, s 60).

Inte bara de skattlagda hemmanen är av intresse utan även torp och backstugor har kunnat bidra med ny kunskap. Två lämningar, en belägen i skogsbygd och en i slättbygd har undersökts. Den förra som låg i Gräsås by (Slättåkra socken) visade sig vara en backstuga, med all sannolikhet nämnd i landsbeskrifningen 1729. Däremot saknades den på en ägomätningskarta från 1769. En terrassliknande förhöjning och två stensamlingar var synliga redan vid inventeringstillfället och undersökningen blottlade resterna efter ett lerklintat hus med spisröse, hörnstenar och en syllstensrad. Norr därom låg ett röjningsröse och med hjälp av några få daterbara fynd kunde anläggningarna föras till 1700-talets mitt och förra hälft. Bebyggelsen existerade under en relativt kort tid men lämnade ändå trots sin fattigdom³ tydliga materiella spår i form av keramik och glas (Rosén 1991). Den andra undersökningen berörde platsen för torpet Bråtakrogen (Kvibille socken), en av de dagsverkatorp som etablerades i samband med att

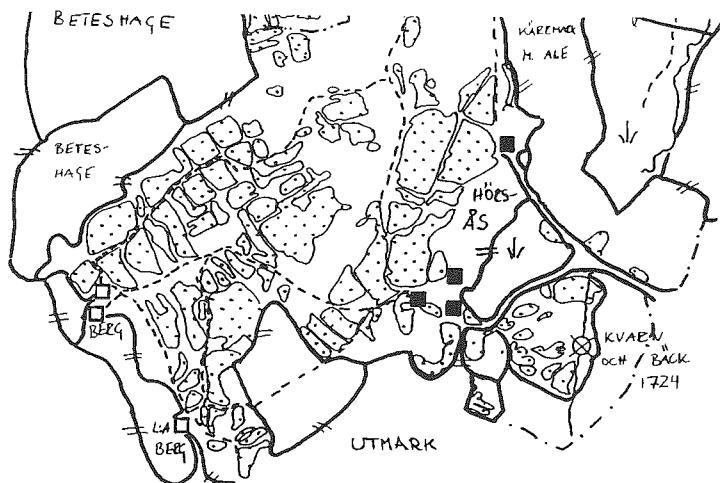

Fig 3. Historiskt kartöverlägg som beskriver den spridda bebyggelsen i Hörsås by 1796. I söder ligger tre gårdar och i norr en gård (fyllda fyrförkanter). De två sydligast har framsprunxit ur ett kronohemman. Under tidigt 1700-tal fanns endast två gårdar i detta område. Av kartan framgår inte att den norra gården har sin åkrar (prickade ytor) väl samlade. De sydliga gårdarnas åkrar ligger i ägoblandning, vilket möjligen skulle kunna tyda på en klyvning av ursprungenhet.

Biskopstorps by avhystes och en kungsladugård anlades i slutet av 1500-talet eller i början av 1600-talet. Bråtakroken lades ner i slutet av 1800-talet och lämningarna hade nästan helt förstörts av sentida odling. Det visade sig emellertid att torpet varit uppfört på en yta som innehöll bland annat resterna efter vikingatida och tidigmedeltida bebyggelse. Detta tolkades som en medveten placering av bebyggelsen på en flera hundra år äldre röjd yta. De tidiga 1500- och 1600-tals torpen skulle därmed kunna vara indikatorer på övergivna gårdslägen (Rosén manus).

Hur går vi vidare?

Trots att endast ett fåtal undersökningar hitintills genomförts på landsbygden har dessa gett nya intressanta resultat. Som ovan nämnts kan bebyggelseförändringar även påvisas under perioden 1500-1700-tal. De kan ibland spåras i skriftligt material och i kartorna, men behöver i annat fall dokumenteras arkeologiskt för att kunna identifieras och dateras. Frågan är hur allmän omläggningen av bebyggelsen varit under 1500-talet

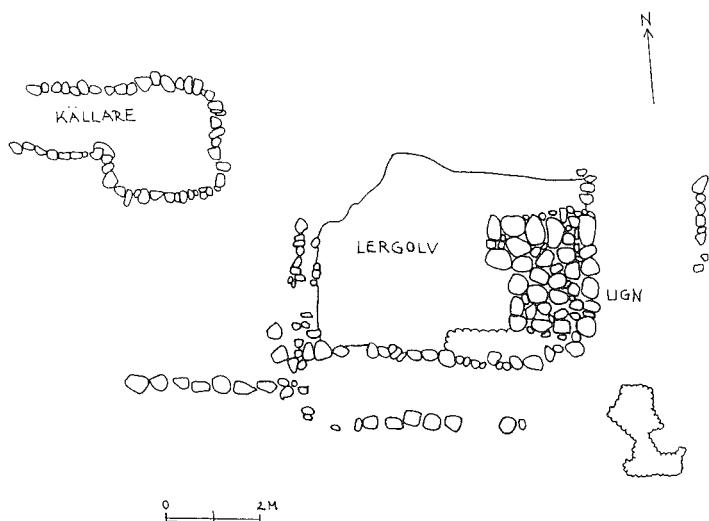

Fig 4. Den relativt välbevarade bostadslängan till 1500- och 1600-tals gården i Eldsberga.

samt om den haft sin grund i förändringar av produktionsinriktningen. Är det också nu som den fysiska gränsen mellan inägor och utmark slutligen läggs fast? Undersökningar av tidigmedeltida bebyggelse i bl a Ösarp (Laholms landsförsamling), visar att bebyggelsen under 1200-talet ligger på det som senare blir utmark till, den i kartor kända 1700-talsbyn (Fors, Viking 1995).

Är nedläggningarna, ibland temporära, under 1600-talet enbart resultat av nya godsbildningar, krig eller sandflykt eller finns det ytterligare förklaringsmodeller? De i allmänhet spridda gårdarna och oreglerade tomterna inom byarna bör ha skapat goda förutsättningar för förflyttningar inom inägomarken.

De materiella lämningar som hitintills framkommit i form av husrester kan ge begränsade svar på frågor kring byggnadsteknik, byggnadernas disposition och hur de enskilda husen nyttjats. Huruvida husen varit syllbyggda eller uppförda med jordgrävda stolpar kan i allmänhet bekräftas eller vederläggas. Likaså kan vissa detaljer fastställas som ugnskonstruktioner och eventuella källare samt om huset varit lerklinat eller ej. De enskilda byggnadernas funktion kan tex belysas med hjälp av makrofossil, i den mån sådant material är bevarat. Mer detaljerade frågor kring byggnadskonstruktionen kan kanske bättre besvaras genom byggnadsarkeologiska undersökningar av bevarade 1700-tals gårdar, innehållande äldre daterbara byggnadsdelar.

Som tidigare påpekats är dateringarna av de lokalt tillverkade föremålen fortfarande mycket oklara och det finns behov av finkronologier för det yngre rödgodset för att kunna fånga förändringarna inom en snävare tidsram. Bevaringsförhållanden för organiskt material (läder, textil och trä) är i allmänhet inte de bästa varför frägeställningarna får inriktas på keramik, glas och metaller. Kan dessa fyndmaterial ge en annan uppfattning om gårdarnas ekonomiska och sociala status jämfört med de skriftliga källorna som uppvisar en bild av t ex temporär ödeläggelse? Är det vidare möjligt att belysa eventuella materiella skillnader mellan skatte-, frälse- och kronohemman samt torpen? De framgrävda djurbensmaterialen är hitintills dåligt representerade till skillnad från keramik och glas som kastats i nära anslutning till bebyggelsen. Detta öppnar frågor kring deponeringsmönster och huruvida dessa varierat inom byarna och gårdarna.

Vi vet också att en del varor köptes från städerna under 1700-talet men hur såg det ut under tidigare århundraden och vad producerade bönderna och hur syns det i 1500- och 1600-talens urbana fyndmaterial?

Ytterligare undersökningar som behandlar denna period kommer med all sannolikhet att förändra och nyansera bilden av ett totalt uftattigt och eländigt Sydhalland under 1600- och 1700-talet. Resultaten blir också viktiga för att förstå utbyte och kontakt mellan stad och land och för att kunna diskutera olika typer av förändringar i ett längre perspektiv från tidigmedeltid fram till storskiftet. Det bör också poängteras vikten av ett fortsatt samarbete med kulturgeografer för att gemensamt lösa frågor kring bebyggelseutveckling och odlingslandskap.

Lena Bjuggner är doktorand vid Arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen, vid Lunds universitet, samt antikvarie vid Hallands länmuseer, Halmstad.

Noter

1. Sydhalland används här för den del av landskapet Halland som ligger mellan Ätran i norr och Hallandsås i söder undantaget Östra Karups socken, dvs större delen av det område inom vilket länmuseet bedriver sin arkeologiska undersökningsverksamhet.
2. I detta nummer av Meta behandlar Christina Rosén bl a keramiken från frälsegården i Hörsås.
3. Backstugan hyste två skattefria hjon 1729.

Litteratur och källor

- Behre, G. *Frihetstiden och gustavianska tiden. Sveriges historia 1521-1809.*
1985
- Bjuggner, L. *Rapport över arkeologisk undersökning i Eldsberga, Eldsberga socken.* (Manuskript)
- Bjuggner, L och Johansson Hervén, C och Rosén, C. *Rapport över arkeologisk undersökning i Hörsås, Getinge socken.* (Manuskript)
- Connelid, P och Mascher, C. Övraböke-förhistoriskt odlingslandskap i hal-ländsk skogsbygd. *Utskrift* 4. 1995
- Fors, C och Viking, U. Ösarp. *Vikingatida och tidmedeltida agrarbebyggelse i södra Halland.* Arkivrapport. 1995
- Hallands landsbeskrifning 1729. Halmstads fögderi.* Uå
Hallands landsbeskrifning 1729. Laholms fögderi. Uå
- Larsson, L. *Byar och gårdar i Rävinge socken från äldsta tid - 1850.* 1980
- Malmström, C. Landskapsbildens förändringar i Halland under de senaste 300 åren. *Hallands historia II.* 1959
- Osbeck, P. Utkast till beskrifning över Laholms prosteri. *Svenska bygder.* 1922
- Rosén, C. "Backastugn vid Gräsåhs". *Utskrift* 1. 1991
- Rosén, C. *Rapport över arkeologisk undersökning i Biskopstorp 1:45, Kvibille socken.* (Manuskript)
- Sandklef, A. Hallands bönder. *Hallands historia I.* 1954
- Sandklef, A. Hallands jordbruksstatistik 1656-1900. *Hallands historia II.* 1959
- Tollin, C. Västsvensk odlingshistoria under 300 år: Östtorps by på Laholmsslättan. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 10. 1986

Keramik som kulturell spegel

Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550-1850

Christina Rosén

Abstract

The article discusses the use of ceramics, more precisely younger redware, from four sites with different social and economic status during the period c. 1550-1850. The sites are located in the southern part of the province of Halland in southern Sweden. It is seen that people with a lower socioeconomic status were more apt to use decorated vessels and vessels with open forms such as bowls. There is also a significant difference between town and countryside. The three rural sites all had a higher percentage of decorated and open vessels than the urban site. Written records show that younger redware was a cheap commodity that could easily be bought in the local market. The use of this ware might therefore be seen more as a sign of cultural affiliation than of socioeconomic status.

Inledning

Arkeologiska undersökningar i nyare tids lämningar brukar resultera i kilovis med keramik, framför allt yngre rödgods. Hittills har det gjorts ganska få försök att använda detta material i en kulturhistorisk analys. Ofta stannar det hela vid en beskrivning av material, dekorer och en diskussion om ursprunget. Denna artikel är ett försök att komma ett steg vidare och se hur användandet av keramik speglar kulturella förhållanden.

En av de större svenska undersökningarna med material från nyare tid är kv. Biografen i Nyköping (Andersson, Hållans & Persson 1990). Här undersöktes åtta tomter med lämningar från främst 1600- och 1700-talen. I samband med undersöningen gjordes också en genomgång av de skriftliga källor som behandlar de undersökta tomterna. A-M. Hållans och C. Andersson diskuterar i en artikel (1992) i vilken utsträckning rödgodset från denna grävning kan sättas i relation till hushållens socioekonomiska status som vi känner från det skriftliga källmaterialet omkring år 1700. Man antog då att hushåll med hög status hade en större mängd dekorerade kärl än lågstatushushållen, liksom att de hade en större mängd kärl som kan betraktas som bords- eller serveringskärl. Skillnaderna mellan de olika hushållen var dock relativt små och man kan säga att de olika typerna av hushåll hade i stort sett samma konsumtion av rödgods. Fördelningen mellan öppna och slutna former respektive dekorerade och odecorerade kärl var grovt räknat fifty-fifty. Ser man på de skillnader som dock fanns visade det sig dock att det hushåll som hade lägst socioekonomisk status - en garvare - hade den relativt sett största mängden av såväl dekorerade kärl som serveringskärl. Det hushåll som tycks ha haft högst status, en bagare, hade den lägsta

andelen dekorerade kärl. Resultatet gick således rakt emot de antaganden som gjorts och författarna drog slutsatsen att yngre rödgods inte kan användas som en mätare på socioekonomisk status (*ibid* s 215f).

En förklaring till detta resultat skulle emellertid kunna vara att de mer förmögna hushållen kunde uttrycka status med hjälp av andra typer av kärl, t.ex. glas, stengods, fajanser, tenn- och silverkärl och att dekorerat rödgods kan ha varit vanligare i de hushåll som inte hade möjlighet att skaffa de dyrare kärlen. I ett förmögnare hushåll skulle man således haft enkelt odekorerat rödgods i köket medan man dukade med tennfat, glas och silverbägare. I det fattigare hushållet hade man på samma sätt rödgodskärl i köket men man använde dekorerat rödgods som måltidskärl. I så fall skulle förhållande bli det motsatta mot vad Hållans & Andersson antog, nämligen att en hög andel bords- och serveringskärl samt dekorerade kärl i yngre rödgods skulle indikera ett hushåll med relativt låg ekonomisk status.

I ett försök att testa en sådan omvänt hypotes skall jag presentera keramiken från fyra undersökningar i olika sociala miljöer i södra Halland. Jag kommer också att föra en allmän diskussion om hur yngre rödgods har tillverkats, inköpts och använts.

Tillverkning

Yngre rödgods är känt i halländska fynd från 1400-talet (Augustsson 1985 s 88) men vid denna tid tycks det ha varit importerat. Från senare delen av 1500-talet finns det en lokal tillverkning i Halland. Anders Pottemager i Ny Varberg är känd från mönstringsrulla 1588 och i Halmstads mantalslängd från 1647 nämns Peder Pottemager och Henning Pottemager samt Niels Geertsönn med en gesäll. I mantalslängderna från senare delen av 1600-talet finns flera krukmakare. I Laholm finns krukmakare från 1663. Falkenberg får sin första krukmakare i början av 1700-talet men vi har uppgifter från 1600-talet om att keramik förts in i staden, såväl importerad som lokalt tillverkad, kanske i Halmstad eller Varberg (Walerius s 11). 1704 nämns pottemakaren Johan Jochum Hildner, som i ett rättegångsprotokoll uppges vara tysk (*ibid* s 13). Det är tänkbart att flera av de första krukmakarna i Halland kom från Tyskland, kanske också Holland.

Priser och inköpsställen

I bouppteckningen efter Falkenbergskrukmakaren Jöns Granbeck från 1783 finns en lista över hans lager med angivande av priser. Här kan vi inhämta att en kruka kostade en skilling, ett ”sämre fat” kostade 11/2 runstycke och en skål kostade nio runstycken (Walerius 1973 s 118). Det gick tolv runstycken på en skilling och 48 skilling på en riksdaler. Som en jämförelse kan nämnas att 1780 kostade en kanna enkelt kumminbrännvin 32 skilling, en gås åtta skilling och en tunna strömming fyra riksdaler

(Lagerkvist & Nathorst-Böös 1985 s 86). Det gick således 32 krukor på en kanna brännvin.

Prisjämförelser är alltid vanskliga, men vi kan nog ändå dra slutsatsen att keramik var förhållandevis billigt. Tyvärr framgår det inte av bouppeteckningen vilken typ av keramik det rör sig om, t.ex. om den var dekorerad eller ej. Förteckningen ger ändå en fingervisning om vad det kostade att förse sig med lerkärl till hushållet.

Möjligheterna att köpa keramik var goda i Halland. Det torde ha funnits fasta inköpsställen hos de olika krukmakarna och det fanns möjlighet att på marknader inhandla kärl från tillresta krukmakare. I 1636 års byfogderäkenskaper för Falkenberg nämnas bland tillrest marknadsfolk en "Gertrud Pottemagers" som betalar två daler för att få stå på torget och sälja (Walerius 1973 s 11).

Keramikens roll i hushållet

Det kan förefalla självklart hur keramiken användes i hushållet - trefotsgrytor till matlagning, fat till gröten, stora krukor till förvaring etc. Men keramik var inte det enda material som användes till hushållskärl. I själva verket innehöll ett vanligt bonde- eller stadshushåll en blandning av lerkärl, tråskålar, askar och burkar av näver, jängrytor och på sina håll ett eller flera kärl i glas, tenn, koppar, mässing och kanske silver. Eftersom det i allmänhet endast är keramiken som hittas vid en arkeologisk undersökning är det lätt att övervärdera dess betydelse. Genom att titta på andra källmaterial bör det dock vara möjligt att sätta in keramiken i dess rätta sammanhang och få en uppfattning om vilka typer av kärl och material som föredrogs var och när.

Walerius (1973) har gått igenom en rad bouppeteckningar från Falkenberg från 1700- och 1800-talen. Från omkring 1740-talet är lerkärl vanliga i bouppeteckningarna medan det dessförinnan fanns fler tråkärl. Hos de mer förmögna är tennkärl vanliga, t.ex. i handelsman Olof Öhrwalls bouppeteckning från 1731. Ett anmärkningsvärt faktum är att det i de bouppeteckningar som Walerius refererar inte förekommer några kok- eller stekkärl av lergods. Detta kan tolkas på två sätt. Antingen ansågs de så värdelösa att de inte togs med i bouppeteckningen eller också var sådana kärl ovanliga i just denna stadsmiljö under 1700-talet. Att sådana kärl förekom i stadsmiljö ännu på 1700-talet på annat håll vet vi från kv. Halmkärven, där delar av trefotsgrytor och pannor hittades i lager från alla faser (Rosén 1992). Från Malmö finns också ett flertal fynd av trefotsgrytor i 1700-talslager (Billberg 1987).

Ett annat sätt att undersöka hur keramik användes är att se på samtida interiörmålri. Pehr Hilleström (1733-1816) är här ett självklart namn. En stor del av hans produktion utgörs av interiörer från kök och handkammare och här kan vi se hur olika slags hushållskärl användes i vardagslag. I en köksinteriör från omkring 1776 (Cederblom 1927 bild 6) ser vi ett stort kopparkärl på golvet och på en hylla i bakgrunden ses en

Fig. 1 Bröllopet i Kana. Bonadsmålning av Johannes Nilsson 1797. Ur Arcadius 1987.

gäller. I köket har rödgodset hård konkurrens av tenn, koppar och inte minst trä.

Hilleströms målningar visar i allmänhet interiörer från stads hem och från herrgårdar. För att få kunskap om allmogens keramikanvändning måste vi ta till andra källmaterial. Bonadsmålningar kan vara en sådan källa. Man måste visserligen ta i beräkning att målarna har använt utländska förlagor men de kom själva från bondemiljö och målningarna är knappast opåverkade av den miljö där de tillkommit. De motiv som framför allt visar användning av kärl av olika slag är bröllopet i Kana och Ahasverus gästabud. En målning av Johannes Nilsson 1797 visar gästerna sittande vid långsidan av ett bord med trädiskar framför var och en. Bröd i form av kringlor ligger direkt på bordet som ser ut att vara täckt med en vit duk. Maten är upplagd på svarvade träfat medan drycken är upphälld i trästop och bågare som kan vara av tenn eller silver. Ingen keramik finns överhuvudtaget med på bordet (fig. 1). Anders Pålssons version

trebenspanna i rödgods och ett stengodskrus. Korgar, glasbuteljer och en träask finns också i köket. En handkammarinteriör från samma tid (ibid bild 26) visar en liten pojke som slagit sönder ett fajansfat och en piga med en rödgodskruka i famnen som bannar honom. I bakgrunden syns ytterligare fajanskärl. En köksinteriör (ibid bild 29) visar en kokerska som rensar grönsaker med ett fat i knät, troligen ett lergodsfat. På väggen bakom henne hänger en till synes dekorerad lergodsskål med två örön. I en köksinteriör från 1780-talet (ibid bild 49) ser vi en pojke sitta på golvet och sleva i sig soppa ur ett stort rödgodsfat. Totalt sett förekommer dock rödgodskärl relativt sparsamt i Hilleströms interiörer. I kabinett och matsalar förekommer de aldrig. Här är det tenn, silver, fajans och porslin som

av samma motiv 1842 visar ungefärlig samma dukning med brödet i staplar direkt på bordet, mat i tråsfat, drycken i tenn- eller silverbägare. Även här har varje gäst fått en trädisk att äta på. Någon keramik kan inte ses på bordet (Arcadius 1987 s 21, 29). Keramik ser däremot ut att förekomma på en sunnerbomålning från 1823 som visar en kock i en miljö som stämmer väl med sydsvenska allmogeinteriörer (Bringéus 1985). Maten lagas i två trefotsgrytor som verkar vara av järn och bakom kocken finns en s.k. karahylla med två rader av fat (fig. 2). Bringéus menar att de är trätallrikar, men de skulle också kunna vara dekorerade lergodsfat.

Fynden från 1600- och 1700-talens sjunkna skepp visar också vilken typ av kärl som användes. De har dessutom fördelen att vara väl låsta i tid och ger oss en terminus ante quem för dekorer och kärltyper. På vraket vid Jutholmen, ett handelsfartyg som sjönk omkring år 1700, fanns kärl i rödgods, vitgods, stengods och fajans. Dessutom fanns en tennskål och en stekpanna i järn. Eventuella träkärl tycks inte ha bevarats (Kaijser 1983). Ombord på Vasa fanns en del kärl i de sjömanskistor som kan räknas till sjömannens personliga utrustning. I en kista fanns en liten ät- eller supkopp i rödgods. I en tunna som troligen innehöll flera personers utrustning fanns två svarvade träskålar, en dryckeskanna och en disk av trä. Ytterligare en tunna innehöll en rödgodsskål, dekorerad med hemring och piplerdekor samt en trädisk (Kaijser 1982).

Alla de ovan refererade källorna ger alltså en bild av att man haft många slags köks- och bordskärl, främst av trä och lergods men också av järn, koppar och tenn. Bonadsmålningarna tycks visa att keramik på bordet ingalunda var någon självklarhet. Detta är något att hålla i minnet när man diskuterar keramiken som eventuell statusindikator.

Källmaterialet

Fyra olika undersökningar har valts så att de skall representera olika kulturella och sociala miljöer (fig. 3). Gemensamt för dem alla är att yngre rödgods utgör 80-90% av

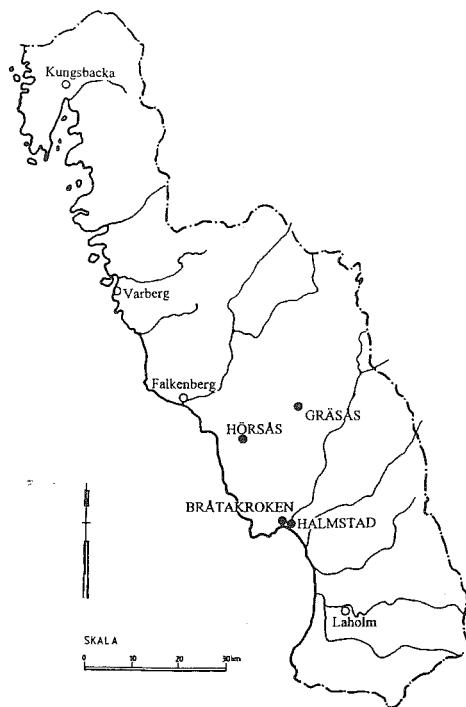

Fig. 2 Ahasverus gästabud. Utsnitt ur en sunnerbomålning från 1823. Ur Bringéus 1985.

keramikfynden. Tre av miljöerna - en backstuga, ett torp och en gård - är belägna på landsbygden och den fjärde i staden, som representeras av kv. Halmkärven i Halmstad. Området låg centralt intill det torg som skapades efter den stora stadsbranden 1619 (fig. 4). Sommaren 1991 undersöktes en del av kvarteret (Rosén 1992). Exploateringen skulle bara kräva ett begränsat djup, vilket innebar att endast de högre liggande lämningarna kom att undersökas. Huvuddelen av keramikmaterialet daterades till 1600-1700-tal med en tonvikt på perioden ca 1619 - ca 1700. En del keramik samlades också in i lager som kunde dateras till ca 1700-1845. Sammanlagt tillvaratogs knappt 16 kg keramik. Undersökningsområdet låg enligt den äldsta tomktkarten från 1695 i skärningen mellan tre tomter, vilkas gränser inte var synliga i fält. Det är därför inte möjligt att dela upp materialet mellan de olika hushållen. Tomterna ägdes detta år av Johanna Crämers, Hieronimus Bolm och Gabriel Hillethon, alla tillhörande det främsta borgerskapet i staden. Enligt tomktkarten var tomterna uthyrda till garnisonsprästen, en fattig borgare och en änka. Vilka som bebodde tomterna före 1695 är okänt.

Bondgården representeras av gården Hörsås no 4 i Gettinge socken. Hörsås by ligger ett par mil norr om Halmstad och bestod före laga skifte av tre gårdar. Två av dessa undersöktes 1994 som en följd av att nya E6 skulle gå rakt över gårdsområdet (Bjuggner, Johansson-Herwén, Rosén 1995). No 4 var en frälsegård på ett halvt hemman som flyttades vid laga skifte 1850. Den andra gården, no 3 var en kronogård som på 1720-talet skattköptes och delades på två gårdslägen, vilka flyttades ett par hundra meter från den gamla

Fig. 3 Karta över Halland med de fyra undersökningslokalerna markerade.

gårdsplatsen. Denna har sedan under 1700- och början av 1800-talet använts som avfallsplats för hushållssopor. Från dessa båda gårdar insamlades drygt 15 kilo keramik som, bortsett från ett fåtal skärvor från järnålder och medeltid, ligger i dateringsintervallet ca 1550 - ca 1850 (Rosén manus). Keramiken från krono/skattegården är huvudsakligen insamlat från ett lager som blivit omrört i senare tid. Materialet från frälsegården, 5,4 kg, är bättre stratifierat och därfor kommer endast detta att diskuteras här.

Torpet Bråtakroken, övergivet i slutet av 1800-talet, grävdes ut 1993 i samband med att väg E6 skulle dras över det gamla torpområdet (Rosén 1993 samt rapport under utarbetande). På platsen för torpet fanns inte bara detta utan också bebyggelse och fynd från neolitikum, äldre jämålder och vikingatid/tidig medeltid. Själva torpet antogs vara anlagt under sent 1500-tal eller början av 1600-talet. Det var ett dagsverkstorp under kungsladugården Biskopstorp. Platsen för torpet har använts till åkermark under 1900-talet och vid den arkeologiska undersökningen togs det plöjda lagret bort med maskin. Detta innehöll stora mängder keramik, vilken dock inte samlades in. Den keramik som togs tillvara från grävningen kommer från ett fyndförande lager som låg i en svacka och således undgått plöjning. Detta medför att det som samlades in bara är en liten del av allt som deponerats under årens lopp. Från torpets användningstid tillvaratogs 740 gram yngre rödgods.

Materialet från en backstuga skall också nämnas. I samband med att naturgasledningen mellan Getinge och Hyltebruk anlades, undersöktes hösten 1990 en lämning som låg i utkanten av Gräsås by i Slättåkra socken på gränsen mellan slätt och skogsbygd i mellersta Halland. Lämningen identifierades som ”backastugan vid Gräsåhs”, nämnd i Hallands landsbeskrivning 1729 men okänd i annat skriftligt källmaterial. 1729 beboddes den av två skattfria hjon. Backstugan tycks ha använts under 1700-talets förra hälft och därefter brunnit ned och övergivits (Rosén 1991). I ett fyndförande lager runt lämningen insamlades bl.a. 1,4 kg yngre rödgods. Materialet är kronologiskt mer begränsat än de övriga, men tas ändå med för att illustrera den enklaste sociala miljön.

Den sociala rangordningen mellan de tre landsbygdsmiljöerna är otvetydig. Åbon på gården ansåg sig förmer än torparen och båda dessa torde ha sett ner på den jordlöse backstugusittaren. Mer oklart är förhållandet land-stad. Det stadskvarter som presenteras här bör med sitt läge i staden ha haft en relativt välbärgad befolkning, även om en av tomterna en tid var uthyrd till en ”fattig borgare”. De som bodde där ansåg sig sannolikt stå högre på den sociala rangskalan än bönderna, för att inte tala om torpare och backstugusittare. Men i vilket förhållande ansåg sig bonden stå till stadsbon? Och hur såg de fattigaste stadsborna sig i förhållande till en relativt välbärgad bonde? Eller den självägande skattebonden på ett helt hemman i förhållande till frälseåbon på ett

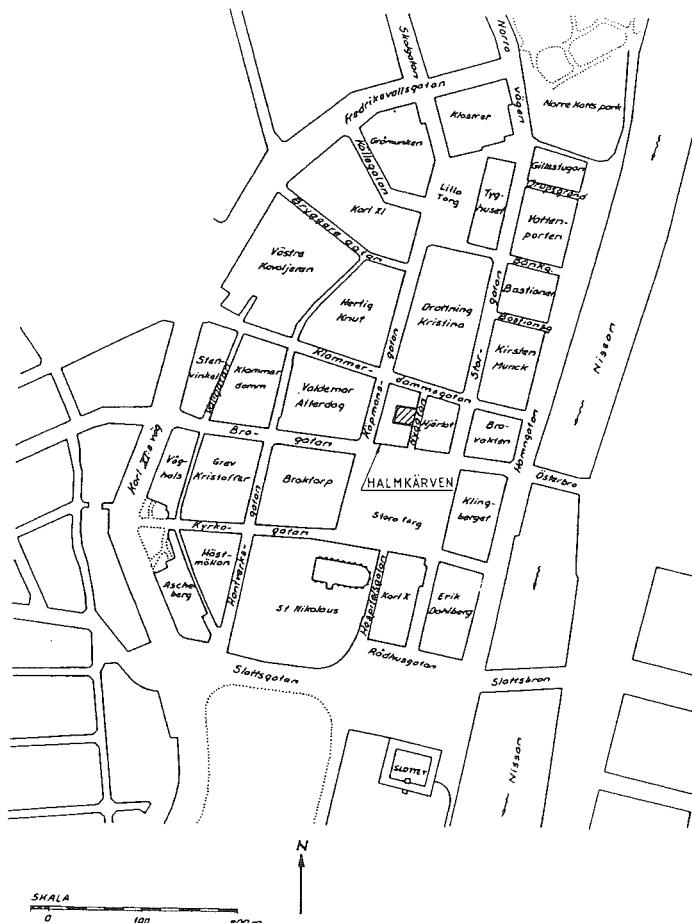

Fig4 Karta över Halmstad med kv. Halmkärven markerat. Ur Rosén 1992.

kvarts hemman? Finns det en motsatsställning mellan stad och land eller går skiljelinjerna tydligare mellan fattiga och rika oavsett var de bodde? Det källmaterial som står till buds här kan inte svara på alla dessa frågor. Min undersökning får betraktas som en första ingång i ett stort material, där fortsatta studier förhoppningsvis kan leda vidare.

Här skall slutligen poängteras att fyndmaterialen från Gräsås och Bråtakroken är mycket små och att det inte går att dra för stora slutsatser ur dem. De betydligt större materialen från Hörsås och Halmstad får stå för huvuddelen av analysen.

Analys

Det yngre rödgodset från dessa grävningar har grupperats utifrån två kriterier. Det som har undersökts är dels kärldtypen där begreppet öppet kärl används om typer som fat och skålar där mynningen utgör kärlets största vidd, dels slutet kärl där mynningsvidden är mindre än kärlets största vidd och där mynningsformen är rak eller inåtböjd. Sådana typer är framför allt grytor, pannor och krukor. Öppna kärl kan alltså främst betraktas som bords- och serveringskärl medan de slutna kärlen kan anses vara matlagnings- och förvaringskärl. Vidare har mängden dekorerade kärl undersökts. De två grupperna sammanfaller delvis då de öppna kärlen generellt sett är dekorerade i högre grad än de slutna. För att beräkna mängden dekorerade kärl har hela fyndmaterialet använts medan endast mynningsskärvorna använts för att undersöka mängden slutna/öppna kärl. Skälet till den senare begränsningen är att det är betydligt lättare att hämföra en bukeller bottenskärv till kategorin öppna än slutna kärl. De öppna kärlen kommer alltså att få felaktiga proportioner om hela skärvmaterialet används. Alla beräkningar har gjorts på materialets vikt. Detta beror på att kärlen är så fragmenterade att det inte går att beräkna antalet kärl med någon rimlig säkerhet.

Figur 5 visar det totala rödgodsmaterialet från de olika grävningarna grupperat på det sätt som beskrivits ovan. Resultaten är inte helt entydiga men det finns ett partendenser. Stadens invånare tycks ha använt relativt sett färre öppna respektive dekorerade kärl än landsbygdens. I fråga om de dekorerade kärlen finns en fallande skala från flest sådana i backstugan och torpet och minst i staden. När det gäller förhållandet mellan öppna och slutna kärl är bilden mera otydlig. Flest öppna kärl finns på gården och i backstugan. Det kan finnas en funktionell förklaring till detta. De öppna kärlen är i allmänhet låga, vida skålar av typen ”mjölkafat” - namnet anger hur de användes. I dessa fick den nymjölkade mjölken stå ett par dagar så att man kunde skumma av grädden från ytan. Grädden kärnades sedan till smör. Sådana fat bör alltså ha varit vanligare i hushåll med inriktning på boskapsskötsel och mjölkproduktion. Det är inte troligt att stadsborna hade boskapsskötsel i sådan utsträckning att de hade något behov av större mängder mjölkafat. Däremot finns det uppgifter som tyder på att frälsegården i Hörsås kan ha varit inriktad på smörproduktion (Bjuggner, Johansson-Hervén, Rosén 1995). Backstugans ekonomi är helt okänd.

Keramiken från Hörsås och Halmkarven är den enda som går att dela upp i kronologiska skikt. Figur 6-7 visar hur materialet från dessa undersökningar förändras över tid. Här finns en tydlig skillnad mellan stad och land. I de äldsta faserna har de båda lokalerna ungefär samma fördelning mellan de olika kärldtyperna. Emellertid sker en förändring över tid som medför att Hörsås vid slutet av den undersökta perioden har en betydligt större andel öppna respektive dekorerade kärl än kv. Halmkarven. Proportionerna i staden förändras däremot knappast alls över tid.

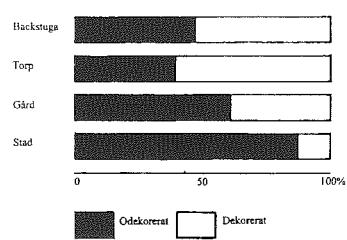
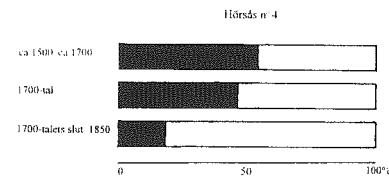
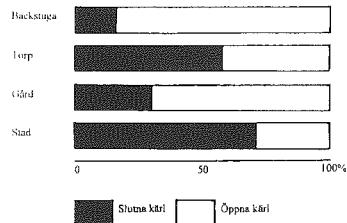

Fig. 5 Yngre rödgods från de fyra lokalerna
fördelat enligt de kriterier som nämns i
texten.

Fig. 6 Yngre rödgods från Hörsås 4, kronologisk fördelning.

Andra godstyper

Som ett komplement till diskussionen om rödgodset skall jag här kort redogöra för de övriga keramikfynden från de grävningar som presenterats ovan. Fajans fanns på alla lokalerna men i mycket små mängder, motsvarande några få kärl på varje plats. Det importerade vitgodset med grönt eller gul glasyr fanns på alla platserutom Bråtakroken. I kv. Halmkärven fanns en något större andel sådant gods än på de övriga platserna, men det rör sig hela tiden om små mängder. Jydepotter utgjorde en avsevärd del av fynden på Bråtakroken, 19% av den totala skärvviken. I kv. Halmkärven och på Hörsås fanns mycket få jydepotter, några ensfaka skärvor. Detta kan kopplas med J-E. Augustssons antagande att jydepotterna i Halmstad kan kopplas till stadens fattigare delar (Augustsson 1985 s 77). Vid backstugan fanns dock inga jydepotter. Stengods i form av blågrå skärvor av Westerwaldtyp och brunglasirade dito av Raeren/Frechen-typ fanns på alla lokalerna. Även detta gods har en liten andel av det totala skärvmaterialet, 3–4 kärl på Hörsås och Gräsås och något enstaka kärl på Bråtakroken. I kv. Halmkärven fanns maximalt 27 kärl, troligen färre. Ostindiskt porslin fanns endast på Hörsås. Skärvorna motsvarade ett kärl per gård.

Slutsatser

Inledningsvis konstaterade vi att det troligen var lätt att köpa keramik i form av yngre rödgods i Halland och samtida prisuppgifter visar att den troligtvis inte var särskilt dyr. Olikheter i användning av yngre rödgods borde därför spegla kulturella eller funktionella snarare än ekonomiska skillnader. Andra samtida källor som bouppteckningar, bilder och vrakfynd visar att keramik bara är ett av många material som används för att framställa hushållskärl.

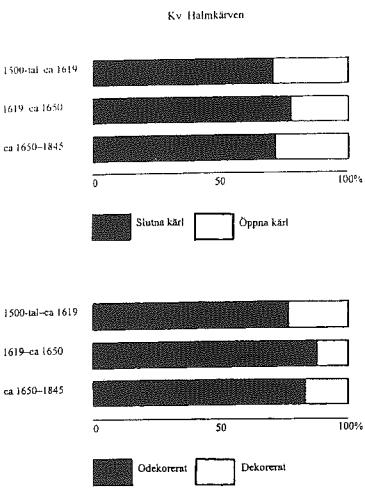
Andelen dekorerad keramik är störst på Bråtakroken och Gräsås, lägre på Hörsås och ännu lägre i kv. Halmkärven. Torpets och backstugans invånare har alltså haft en större procentuell andel dekorerat rödgods än bönder och stadsbor. Här kan vi jämföra med resultaten från Hållans & Andersson, som visar en liten övervikt för dekorerad keramik i lågstatusmiljöerna. Detta styrker antagandet ovan att keramik inte var dyrt att köpa och att ekonomiskt välfärd avspeglar sig på annat sätt än genom innehav av mycket dekorerat rödgods.

Fig. 7 Yngre rödgods från kv. Halmkärven i Halmstad, kronologisk fördelning.

Andelen öppna kärl är störst på Gräsås, något lägre på Hörsås och Bråtakroken och lägst i staden. Dock är de öppna kärlen på frilsegården i viss utsträckning odecorerade. Tendensen är alltså densamma som för det dekorerade rödgodset även om materialet från Bråtakroken bryter mönstret i någon mån. Vi har också sett att mängden öppna kärl på Hörsås kan ha samband med mjölkproduktion.

På Hörsås kunde vi se en tydlig förändring över tid av rödgodsmaterialets sammansättning. Denna förändring kan emellertid inte iakttas i kv. Halmkärven. Fördelningen mellan öppna och slutna former respektive dekorerat och odecorerat rödgods är ungefär densamma från 1500-tal till 1800-tal. Likheterna mellan Hörsås och Halmkärven är störst under de äldsta faserna, 1500-1600-tal.

Yngre rödgods domineras stort i alla de undersökta miljöerna. Det finns dock flera kärl av andra slags gods på alla platserna. Även backstugans invånare hade importerat stengods och vitgods, om än i små mängder. Detta visar att det importerade godset

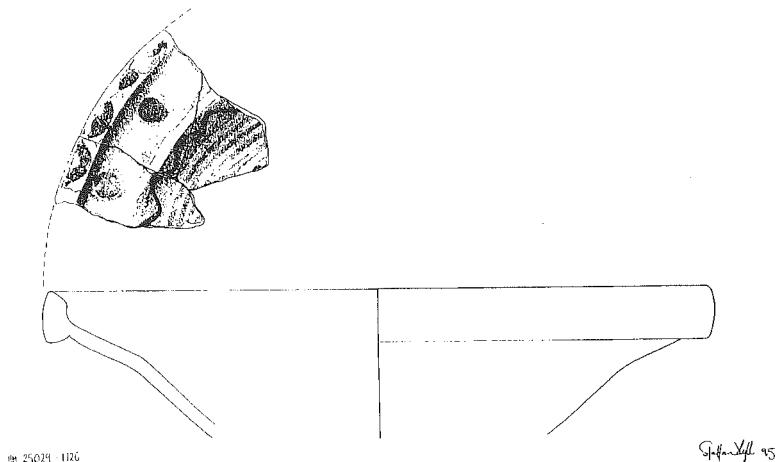

Fig. 8 Ett karakteristiskt fat från Hörsås 4. 1700-tal. Teckning Staffan Hyll.

nådde långt utanför stadsgränsen och att dessa kärltyper inte var oöverkomliga ens för de fattigaste eller socialt lägst stående.

Den tydligaste skillnaden är den mellan stad och landsbygd. Undersökningarna på landsbygden representerar visserligen olika sociala miljöer, men likheterna mellan dem är stora, sett i relation till Halmstad. Materialet från kv. Halmkärven är det som tydligast skiljer sig från de övriga. Som vi såg ovan verkar det också som om dessa skillnader förstärks ju längre fram i tiden vi kommer. En tänkbar förklaring är att keramiken har haft olika praktisk funktion i staden och på landet och att man i etthushåll med högre grad av självförsörjning har haft större behov av vissa typer av kärl. Detta förklarar dock knappast den höga förekomsten av dekorerade fat på landsbygden.

Kanske är det snarare så att användandet av keramik i högre grad speglar kulturella skillnader än ekonomiska sådana. Man skulle kunna dra paralleller med drätskicket i vissa regioner, t.ex. i sydöstra Skåne, där man i bondemiljö använder helt andra dräkter och smycken än i staden. En annan parallell är heminredningen, där ”allmogemöbler” på bondgårdarna står mot mer modeanpassade möbler i stadsmiljö.

En intressant uppgift vore att undersöka andra grupper på landsbygden, t.ex. hantverkare för att se om tendensen är densamma. Finns det en speciell landsbygds-

kultur som bl.a. avspeglar sig i valet av keramik och som omfattas av alla som inte bor i en stad? Eller går skiljelinjerna snarare mellan olika grupper av människor, oberoende av bostadsort? Har t.ex. stadens hantverkare samma materiella kultur som landsbygden? Kan man se skillnader mellan bondens och torparens materiella kultur? Här saknas ännu arkeologiskt källmaterial. Utifrån andra källor skulle man dock kunna ställa upp hypoteser som sedan kunde prövas i ett utgrävningssammanhang. Förhoppningsvis får jag tillfälle att återkomma till detta.

Christina Rosén är doktorand vid arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen, vid Lunds universitet samt antikvarie vid RAÄ, UV-Väst i Kungsbacka.

Källor och litteratur

- Andersson, C., Hållans, A-M. & Persson, B. Biografen. Ett 1600-1700-talskvarter i Nyköping. *Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport UV 1990:1.* 1990
- Arcadius. K. "Bröllopet i Kana - ett motiv, två målare". *Halland* 1987.
- Augustsson, J-E. *Keramik i Halmstad ca. 1322-1619. Produktion - Distribution - Funktion.* Hallands länsmuseers skriftserie. No 2. 1985.
- Billberg, I. . Från trattbägare till fajans. *Malmöya* 5. 1987
- Bjuggner, L., Johansson-Hervén, C.& Rosén, C. Rapport över arkeologisk undersökning i Hörsås, Getinge socken. Manuscript1995
- Bringéus, N-A. "Coquinaria eller kokkonsten". *Kulturens årsbok* 1985.
- Cederblom, G. . Pehr Hilleström som kulturskildrare. *Nordiska Museet.* 1927
- Hållans, A-M & Andersson, C. "Acquiring, Using and Discarding - Consumption Patterns in the 18th-Century Town of Nyköping". *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D.* Ersgård, L. m.fl. red. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 2. 1992.
- Kaijser, I. "Kista, tunna eller bylte" *Ur sjömannens kista och tunna. Personliga tillhörigheter på Wasa.* Wasastudier 10. 1982
- Kaijser, I. . Vraket vid Jutholmen. Last och utrustning. *Projektet Undervattensarkeologisk Dokumentationsteknik. Statens sjöhistoriska museum. Rapport 17.* 1983
- Lagerkvist, L.O. & Nathorst-Böös, E. *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar.* 1985
- Rosén, C. "Backastugn i Gräsås". *Utskrift* 1. 1991
- Rosén, C. Halmstad. Kv. Halmkärven 2. Arkeologisk undersökning 1991.

- Arkivrapport i Landsantikvariens arkiv, Halmstad. 1992
Rosén, C. "Fuo 14. Biskopstorp 1:45, Kvibile sn" Lundqvist, L.&Sjögren,
K-G, red. Förundersökning längs E6 i Halland Lögnäs-Heberg. UV Väst -
Internrapport 1993:21
Walerius, E. *Pottemakare Krukmakare Kakelugnsmakare i Falkenberg.* Skrif-
ter från Folklivsarkivet i Lund nr 14 1973

"De äro icke trädgårdar"

Om den skånska allmogens havar

Marie Hansson

Abstract

'Haven', a special type of peasants' garden in the county of Skåne, is generally recognized as being unique for Sweden. It is conceived as a result of the agricultural landparcelling reform effected during the 19th century. The currently accepted conception of the garden before the reform is that of a primitive and homogeneous type of garden, unchanged since the Middle Ages. This view reflects the idea of a static country society. However, a recent inventory has revealed several well-defined types of gardens within Skåne, related to different geographical areas and time periods. This wide range of garden types could indicate that some diversity existed already before the parcelling reform, which may reflect a more heterogeneous society than what has been recognized earlier.

"De [havarna] äro icke trädgårdar, som blivit ärevör-diga av anorna eller utformats av sekler, utan de repre-senterar de primitiva typerna"

Moberg, Trädgårdsskötsel, 1933

Bakgrund

Det är allmänt vedertaget att det i Skåne finns en jämfört med övriga Sverige unik typ av allmogeträdgård, haven. Denna är av historiker, konsthistoriker, landskapsarkitekter m fl daterad till tiden efter skiftet. All tidigare trädgårdsplantering tecknas som primitiv och enkel samt oförändrad sedan den introducerats av klostren under tidig medeltid (Karling 1931, s 54). Detta i sin tur förklaras med att gårdarna i bysamhället före skiftet legat så trångt att det inte funnits något utrymme för trädgårdsanläggningar. Det var inte trångt enbart i fysisk mening, då också utrymmet för individuellt handlande ansågs begränsat genom den kollektiva sfär som människorna i det gamla bysamhället levde och verkade inom. Byrådet och kyrkan uppekas som två institutioner vilka effektivt lade hinder för ett sådan individuellt initiativ som mer "avancerad" trädgårdsplantering utgjorde. I och med skiftet förlöstes det privata initiativtagandet hos allmogeklassen och "avancerade" trädgårdar anlades (Agerhem 1982, s 37).

Den bild som frammanas är den av ett statiskt bysamhälle, oförändrat från dess uppkomst till dess upplösning. Lika oföränderlig som bysamhället uppmålas den skånska allmogens have. Frågan är om det finns belägg för dessa antaganden i ett skriftligt eller arkeologiskt källmaterial. För att utröna detta krävs att det arkeologiska och det skriftliga källmaterialet behandlas utifrån två olika infallsvinklar. Det är således inte fråga om att förankra det arkeologiska källmaterialet i en fix och färdig historisk

uppfattning. Det historiska källmaterialet bör studeras utifrån av vem, i vilken tid, och i vilket syfte det skapats. Det arkeologiska källmaterialet, haven, bör studeras utifrån struktur, artefakter, växtmaterial och geografisk belägenhet. Ställda mot varandra kan så en mer fullständig, och förhoppningsvis mer nyanserad bild, växa fram.

Resenär i nyttans tjänst eller Sagan om odalbonden

Före 1700-talet finns förhållandevis lite skriftligt källmaterial vad den skånska landsbygden beträffar. Därefter förändras bilden drastiskt. Lantmätarna och resenärerna strömmar in i landskapet, med uppgift att mäta, avriva och beskriva. Dessa granskade landskapet, dess resurser, folk och seder ur ett utilistiskt perspektiv. Den mest berömda av resenärerna är naturligtvis Carl von Linné, som 1749 genomför sin berömda skånska resa. Det fanns förutom Linné många andra mer eller mindre kända som reste runt med ritstift, gåspenna och dagbok. Till de mer kända hör utom tvivel Carl August Ehrensvärd. Hans "Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse – och förargelse" nedtecknades i slutet av 1700-talet. Ehrensvärd är en god iakttagare och tillika skicklig konstnär som skildrar landskapet och dess befolkning som en outnyttjad tillgång. Slättlandskaps allmoge beskrivs som välmående och lat, och slättbyarna anges "... äga utseendet af tung och vårdlös välmåga, hus insmetade emellan krokiga spjälor med Ler och öfverkrönta av hallm, insvepte inom oppradade Pilar och trädgårdar fullskutne af ogräs och Törnrosor" (Ehrensvärd 1959, s 28). Det är således ett rikt och välmående men outnyttjat landskap som tecknas av Ehrensvärd. Han påpekar upprepade gånger att ett vetenskapligt brukande av jorden vore till fördel för alla. Om Skånes jordägare bara ides, finns kunskap att inhämta på nära håll, varför han slutar sin reseskildring med en uppmaning till skånska godsherrar m. fl. att "...mangrant anställa en stor resa till Svaneholms Lärosäte" (Ehrensvärd aa, s 38). Det är tveklöst så att Ehrensvärd:s skånska resa kan karakteriseras som en smärre propagandaskrift för skiftet och dess möjligheter.

Ehrensvärd:s "Fem dagars resa..." är bara ett av många exempel på hur Skåne tecknats som en välmående men slumrande provins före skiftet. Resenärerna bedömer landskapet och dess befolkning genom dess förutsättningar. Ehrensvärd tillhör den sista vågen av "nyttans resenärer"; under 1800-talets början förändras tonen. Motståndet mot skiftet och de förändringar som följer i dess spår ger upphov till en idealiserad bild av bonden och det äldre bysamhället. Denna bild kan sägas ha sin upprinnelse i de beskrivningar som utilistiska resenärer gjort under 1700-talet. Bonden framställs allt mer som representant för det sanna och äkta. Parallelle till Rousseaus ofördärvade vilde är tydliga. Då Erik Gustaf Geijer publicerar sin "Odalbonden" är det den rotfasta pliktmänniskan vi möter i bonden, och kritiken mot skiftet är uppenbar: "*De väldiga*

herrar med skri och med dån slå riken och byar omkull; tyst bygga dem bonden och hans son, som så i blodbestänkt mull" (Geijer 1964, 21).

I takt med industrialiseringen stärks denna idealbild av bonden och det gamla bysamhället. Man drömmar om "den gamla goda tiden" då allt var enkelt och var och en visste sin plats. Den borgerliga delen av befolkningen skaffar sommarnöjen och en ny resenär ger sig ut i bygden, folklivsforskaren. Dennes uppgift är att utröna hur bonden lever och verkar. Under inflytande av romantiska ideal blandas myt och sagor med realism utan urskiljning. Mycket av det som nedtecknas blir sedan behandlat ur en retrospektiv synvinkel, vilket innebär att 1800-talets allmoge får stå förebild för den medeltida och den nya tidens allmoge.

Finkultur och skriftligt källmaterial

Genom att studera de givna exemplen på det skriftliga källmaterialet i ljuset av 1700-talets utilism och 1800-talets nyromantik ges ett nytt perspektiv på historien. Beaktar man dessutom att de som skildrar landskapet Skåne och dess allmoge tillhör den tidens samhällselit, med egna värderingar och definitioner, kan ytterligare insikt vinna. För våra resenärer är en trädgård liktydigt med en stilträdgård vari, på någon undanskymd plats, en vetenskapligt planerad och odlad nyttoträdgård är anlagd. Det finns ingen eller liten förståelse för andra gruppars värderingar. Därför är det möjligt att denna grupp iakttagare varit oemottagliga för de signaler av estetiska värderingar, makt, individualism etc. som allmogens 1700-talshavar sände ut. På motsvarande sätt är det möjligt att allmogen inte betraktat herrskapsträdgårdarna som den enda estetiska och avancerade formen av anläggning.

Det är således inget kännetecken för vår tid att olika grupper har olika värderingar. Att det idag finns en samhällselit som anser sig representera de sanna estetiska och därför normgivande värderingarna, det vi kallar för "finkultur", innebär inte att denna elit är representativ för det stora flertalet. Ej heller betyder det att värderingarna tolkas lika av de olika gruppema. Resonemanget kan sammanfattas genom ett citat ur "Reading the past" av Ian Hodder: "*For different social actors, the social inequalities and contradictions may have different realities*" (Hodder 1987, s 66).

Rapport från en trädgårdsinventering

Den typiskt skånska haven som den är representerad på Kulturens Östarp och på Skansen i Stockholm karaktäriseras av slingrande gångar mellan buxbomskantade blomsterkvarter. Kvarteren är fyllda med varjehanda blomster, och utanför husknuten odlas kryddor. För att komplettera bilden pryder formklippt buxbom rabatter och kvarter.

Bilden är delvis osann; sanningen är att den trädgård som ovan beskrivs som typisk

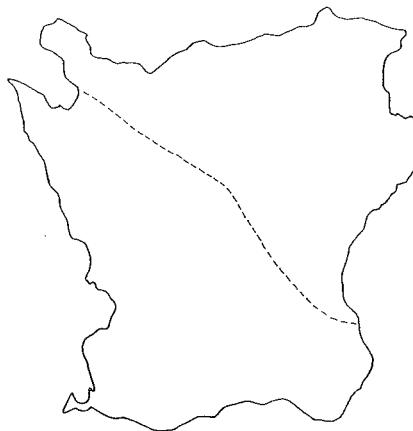

Fig 1. Geografisk indelning för sydvästskånsk respektive nordostskånsk havetyp. Bild författaren.

Kristianstad län som nordostskånska. Längs gränsen förekommer avvikeler och hybridformer. Det finns även tidsavgränsningar, men dessa är mer otydliga. Eftersläpning är mycket vanligt såväl av hela strukturer som enstaka element och artefakter. Dock finns det mycket som talar för att tiden runt 1860–80 inneburit en brytningspunkt.

Den sydvästskånska haven

Den tidiga sydvästskånska haven utmärktes av geometriska buxbomskantade kvarter, ofta inlemmade i ett korsgångssystem. Där gångar löpte samman fanns utrymme för en s.k solrundning, vilket var en rund ofta buxbomskantad rabatt. Framför huset kunde en halvmånformad rabatt anläggas. I kvarteren blandades örter med grönsaker, bärbuskar och fruktträd. Det är idag ovisst hur gammal denna anläggningsform är. Under andra hälften av 1800-talet tränger nya stildrag in i den sydvästskånska haven, det som definieras som tysk respektive engelsk stil. Haven får en mer organisk struktur, men i den tyska anläggningen ger en lodrätt löpande centralaxel anläggningen en strikt karaktär. I den sydvästskånska haven har den tyska stilen företräde framför den engelska. Här spelar säkert den geografiska närlheten till Tyskland stor roll. Det har under inventeringens gång visat sig att flera havar är anlagda av kringvandrande tyska trädgårdsmästare, eller svenska trädgårdsmästare upplärda i Tyskland. Buxom

för skånska allmogeträdgårdar från 1800-talet bara är en av flera olika typer relaterade till tid och rum.

Under ca två år har jag inventerat och dokumenterat havar i hela det skånska landskapet. Resultatet är en mer entydig bild av vårt havebestånd samt en mer nyanserad bild av hur de skånska allmogeträdgårdarna utvecklats under 1800-talet fram till 1930-talet, då den funktionalistiska trädgården gör sitt intåg på landsbygden.

Det som är mest uppenbart är att det föreligger en geografisk gräns mellan olika havetyper. Något förenklat löper denna gräns från nordvästra Skåne längs länsgränsen ned till Albo härad, där den viker av österut. För att underlätta följande läsning benämns havarna i Malmöhus län samt på Österlen för sydvästskånska. På motsvarande vis benämns de övriga havarna i

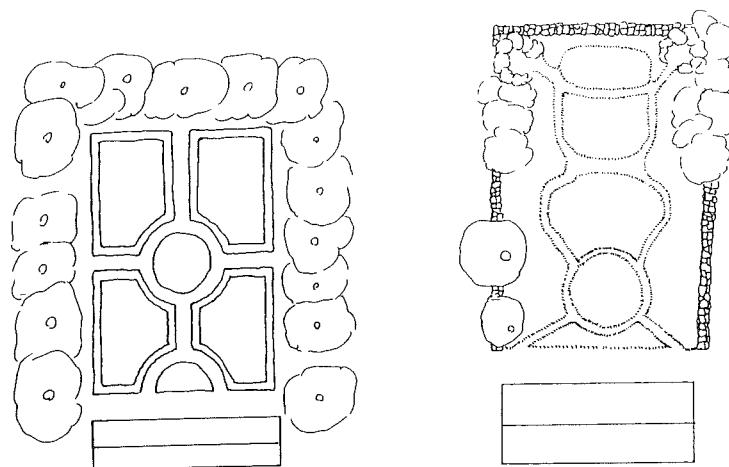

Fig 2. Sydvästskånsk have – korsgångsanläggning. a) buxbom, b) rabatt – "månrundel", c) rabatt – "solrundning".

Fig 3. Nordostskånsk have – tysk stil. Rekonstruktion av anläggning i Farsta socken, Hässelholms kommun. Rekonstruktion och bild författaren.

fortsätter att ingå som det mest karaktäristiska växtmaterialet, men gräset får nu en viss ökad betydelse. Grönsakerna flyttas till en mer undanskymd del av haven. Utsmyckningar blir oerhört populära och snäckor, figurstenar, glaskulor m m pryder rabatter och gångar. Berså och stengrotta är obligatoriska för söndagskaffet.²

Den nordostskånska haven

I inventeringen av nordöstra Skåne framkom en haveform som troligen är parallell i tid med den geometriska sydvästskånska haven, dvs före 1860. Denna har karaktär av mindre prydnhave och är anlagd på gårdsplanen, närmast framför boningshuset. Ett mindre gångsystem, gräs och plantering av prydnadsväxter är utmärkande för denna typ, möjligens har även bikupor förekommit. Ytan omfattar endast ca 3-4 m gånger husets längd. Under andra hälften av 1800-talet anläggs havar, klart inspirerade av mönsterbladen i tidens trädgårdslitteratur, i s k engelsk och tysk stil. Under inventeringens gång framkom att flertalet av havarna var anlagda av lokala svenska trädgårdsmästare eller bättre amatörer, vilka båda verkade inom ett mycket begränsat geografiskt område. Utmärkande för den nordostskånska haven är frånvaron av buxbomshäckar. Detta har felaktigt tolkats så att det inte skulle förekomma buxbom i dessa

trakter, något som inventeringen vederlägger. Buxbon förekommer ofta, men inte som kantväxt utan som solitär. En annan väsentlig skillnad är förekomsten av gräs, vilket totalt domineras de nordostskånska havarna, medan det spelar mindre roll i de sydvästskånska havarna. Stora, kuperade, organiskt formade gräskvarter med inskurna rabatter är legio. Rabatternas former är även de typiska för de nordostskånska havarna: kvadrat, halvmåne, rektangel och cirkel. Gemensam benämning på dessa rabatter är "blomsterkullar". Utsmyckning förekommer i form av snäckor, glaskulor och, om än i mindre omfattning, sten. På motsvarande sätt förekommer det få stengrottor i den nordostskånska haven. Undantag utgör trakterna kring Kristianstad.

En mycket intressant skillnad mellan de två typerna utgör frånvaron av nyttoväxter i 1800-talets nordostskånska havar. Här renodlas prydnadshaven i form av den tidiga mindre finhaven, och i den efterföljande större stilanalagda haven förekommer endast fruktträd och bärbuskar, men inga grönsaker. Nyttoväxterna placeras i en separat köksträdgård, utanför haven. Denna perifera placering kan jämföras med klostrens placering av de egna köksträdgårdarna utanför den egentliga prydnadsträdgården. Som redan omtalats blandas nyutto- och prydnadsväxter i den sydvästskånska haven. Detta förhållande kan indikera att det är den gamla kålhaven som under historiens gång förvandlats till kombinerad nyutto- och prydnadshave.

Förfarandet att blanda nyutto- och prydnadsväxter är detsamma i de danska, tyska, holländska och franska allmogeträdgårdarna. Det finns för övrigt flera likheter mellan dessa utländska allmogeträdgårdar och den sydvästskånska både i struktur, artefakter och val av växtmaterial. På motsvarande sätt verkar det föreliggä likheter mellan den nordostskånska haven och de mer uppsvenska allmogeträdgårdarna. Dessa för havarna olika geografiska anknytningar måste studeras närmare innan några slutsatser kan dras, men det är inte oväsentligt att i detta sammanhang omnämna dem.

1800-talets havar som en spegling av ett äldre differentierat allmogesamhälle – Slutord

Det är en mycket summarisk presentation av ett större inventeringsarbete som presenterats i denna artikel. Förhoppningsvis är den ändock tillräcklig för att ge läsaren en inblick i hur totalt differentierade de skånska 1800-talshavarna är i tid och rum. Samtidigt har jag försökt ge en inblick i hur lätt det är att svälja historiska sanningar om man inte väljer att granska det historiska källmaterialet kritiskt.

Det arkeologiska materialet, 1800-talshavarna, ställt mot den vedertagna uppfattningen om havens ålder och ursprung väcker frågor. Är det rimligt att så olikartade havekulturer som 1800-talets Skåne uppvisar kan härledas från en sedan medeltiden oförändrad primitiv och homogen odlingskultur? Är det inte rimligare att anta att det före skiftet förelegat en större differentiering i såväl haveodling som i allmogesamhäl-

let, en differentiering som har sin grund i ett betydligt mer nyanserat allmogesamhälle än vad vi är vana att föreställa oss?

Marie Hansson är doktorand vid Arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen, Lunds Universitet.

Noter

1. Det föreligger ytterligare typer av trädgårdar längs kusterna vilka här lämnas obeaktade.
2. Figursten är en av naturen säreget formad sten som ofta benämnts månsten eller grottesten. Stengrotta kan beskrivas som en halvmånformad berså av sten. Den är ofta uppbyggd av figurstenar och har vanligen en diameter på 2–4 meter och en höjd på 50–150 cm. Stengrottan benämns ofta kaffegrotta.

Litteratur

- Agerhem, B. Den skånska "haven". I: Werdenfels, Å. (red.) Skånsk trädgård. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* 1982.
- Ehrensvärd, C.A. *Fem dagars resa i Skåne för att se, och hämta rörelse – och förargelse*. Werin (red.). 1959.
- Geijer, E.G. *Valda dikter* 6. 1964.
- Hodder, I. *Reading the past; Current approaches to interpretation in archaeology*. 1987.
- Moberg, M. *Trädgårdsskötsel*.. 1933.

Tankar om ting

Carolina Andersson & Ann-Mari Hållans

Abstract

Thoughts about things

This paper is the first attempt to verbalise ideas about things as a reflection of thoughts during the early modern period in Sweden. Things can be seen as materialized thoughts being nonverbalised values and aspects. The early modern period is characterized by two major events; the Reformation and the emergence of the State. These changes also meant new currents of ideas which emphasized the individual. The spirit of time penetrated different social groups and milieus at different times. The adoption of the new ideas expressed itself in new-fangled things like window-glass and tile-stoves as well as decorated open vessels. These things can be examples of the remodeling of the house-interior. The tile-stove made it possible to heat several different rooms which made it easier to demarcate private-spheres. Here the individual could refine himself by reflection and contemplation. The change of the house can consequently be an expression of the new time spirit.

I ett tidevarv då artefakter fått en renässans inom arkeologin vill vi i denna artikel presentera ideer kring tingen som en reflektion av tanken under 1500-tal och tidigt 1600-tal. Artikeln ska ses som ett verbaliseringade av funderingar inför kommande studier.

Arkeologin har på ett generellt plan möjlighet att nyansera och berika bilden av det tidigmoderna samhället. Introduktionen av nya ting skulle kunna spegla om och hur en tidsanda påverkade olika samhällsskikt. Dessutom kan det vara av intresse att studera hur nymodigheter spreds mellan olika miljöer.

Ting i form av exempelvis en keramikskärva, resterna av ett hus eller makrofossil är arkeologins utgångspunkt. I en studie av ting är det inte tingen i sig som är intressanta utan den tänkande människan som har producerat och konsumerat dem. Matthew Johnsson har formulerat detta på följande sätt " *Material things.....stand for the vast underside of cultural action, for values and aspects of their personality and the world-view which men and women could not or would not express in words*" (Johnson 1993 s xi). Man skulle med andra ord kunna beteckna ting som materialiserade tankar. Dessa kulturella uttryck samverkar och är beroende av varandra och det kan ofta vara svårt att säga vilket som var först, hönan eller ägget.

För att förstå tanken bakom tingen krävs en medvetenhet om sin egen och sin samtids värderingar och världsbild, men framförallt en idé om den studerade tidsperiodens tidsanda. Det är först när man har en åsikt om den historiska människans

mentalitet som man kan studera ett specifikt problem oavsett om det explicit har med mentalitet att göra.

Det finns en rad föreställningar om olika tidsperioders tidsanda. Det mest belysande exemplet på detta är renässansen. ”Renässansen” har blivit en beteckning för en tidsanda som genomsyrade hela samhället. Men kan en specifik tidsperiod var identisk med en generell tidsanda? Michael Nordberg frågar sig om man inte med renässansen menar en intellektuell moderörelse inom en kulturell och politisk elit (Nordberg 1993, s 14). Det är ett välkänt faktum att det endast är deras tankar som har givit avtryck i historien. Med andra ord är renässansen som begrepp inte fruktbart att använda i och med att det ända sedan dess lansering under 1800-talet är så förknippat med myter och föreställningar.

Tanke

Den tidig-moderna perioden i Sverige, dvs 1500-tal och tidigt 1600-tal, karakteriseras av den centraliserade statens framväxt och reformationen. En förutsättning för en centralstyrd nation var uppbyggnaden av ett kontroll- och samordningsorgan i form av en civil förvaltning. Detta medfördde i sin tur uppkomsten av en ämbetsmannaklass, huvudsakligen bestående av adelsmän och medlemmar av det övre borgarskiktet. Av denna nya klass krävdes en bildning som i första hand inhämtades vid utländska universitet. Här kom man även i kontakt med nya idéströmningar som exempelvis humanismen. Ur humanismen växte det fram ett bildningsideal som inbegrep både lärdom och beteende. Grundläggande för humanismen var kunskapen om den antika kulturen och speciellt då de antika författarna. Retorik, mytologi och historia stod högt upp på kunskapsstegen, men också statskunskap och vetenskaperna. Men bildningsidelet föreskrev inte bara den bokliga bildningen utan även ett korrekt uppträdande. Denna moraliska fostran kom till uttryck i bl a etikettböcker. Stor vikt lades vid individens uppträdande i umgången med andra människor exempelvis bordsskick och konversation.

Reformationen kom som en reaktion på den katolska kyrkans förvildning. Martin Luther förespråkade en individuell fromhet och självrannsakan. Prästernas tolkningsföreträde av den heliga skriften försvann liksom deras monopol på bildning. Reformationen var dock inte bara en andlig förnyelse utan även ett led i Gustav Vasas politiska strävanden. Kyrkans världsliga och andliga makt måste kväsas och kungen var därför villig att understödja reformationens förespråkare. Den nya svenska kyrka som växte fram blev nationalstatens tjänare utan vare sig världslig eller ekonomisk makt. Reformationens införande innebar dessutom en reduktion av kyrkans tillgångar, vilket var ett stor ekonomiskt tillskott till statskassan.

Den moraliska fostran kan återfinnas i reformationens grundvalar. Människan kom

att stå i ett personförhållande till Gud vilket innebar att individens självinsikt betonades. Individen gavs därmed möjlighet till ett eget ansvar för sin själsliga utveckling.

Under tidsperioden utvecklas även ett världsomspännande system för handel. Detta innebar inte bara ett ökat varuutbyte utan också i förlängningen ett tankeutbyte. Dessa idéströmningar gynnades dessutom av den pågående sekulariseringprocessen och den mobilitet som fanns mellan landsbygd och stad.

Humanismens bildningsideal och den evangeliska tron kan tillsammans ses som en strävan att förädla individen, både det inre och det yttre livet. Enligt Philippe Ariès triumferade individualiteten i det dagliga livet under 1500–1600-talen (Ariès 1989, s.7).

Dessa idéströmmningar trängde igenom vid olika tidpunkter i olika miljöer eller samhällsskikt, eller kanske inte alls. I vilken riktning dessa attitydförändringar rört sig kan ifrågasättas; från stad till landsbygd – från övre till lägre samhällsskikt. Likaså är fixeringen av tidpunkten för anammandet av en ny ide komplicerad – när är tiden mogen? Det behövs sannolikt en mental förberedelse innan en attitydförändring fick något genomslag. Denna förberedelsetid varierade mellan olika samhällsskikt och olika miljöer. Dessutom hade idéns karaktär betydelse för inkubationstiden.

Periodens tidsanda har fått sin karaktäristik från det övre samhällsskiktets livsställning. Detta har sin grund i att det huvudsakligen är historiker som studerat tidsperioden och att det skriftiliga källmaterialet främst speglar samhällets elit.

Ting

Tingen uttrycker en ofta icke verbalt uttalad underström av värderingar och tankar som kan betecknas som en tidsanda. Matthew Johnson tillskriver tingens användning och utformning under 1500-talet en viktig roll i en social förändringsprocess i det dagliga livet. Att knyta arkeologiska ting till ett bestämt individ är problematiskt. Däremot borde en koppling till ett specifikt socialt samhällsskikt vara möjligt och samtidigt en utmaning. En studie av grova grupperingar som exempelvis hantverkare och köpmän i stad kan initialt vara fördelaktig. Detta kan i sin tur nyansera synen på dessa gruppars definition.

Att använda sig av ting för att studera en specifik epoks tidsanda är dessutom fördelaktigt i och med att de är alldagliga. Det gör föremålskategorier eller materialgrupper, som är ofta förekommande samt förekommer i stora mängder, till lämpliga studiematerial. När ett enstaka föremål för första gången uppträder i ett arkeologiskt kontext kan detta innehålla källkritiska problem. Föremålet ses ofta i dessa sammanhang som en sentida sekundär påverkan och inte som en nymodighet. Hur man förhåller sig till föremålet är också avhängigt av dess karaktär dvs till vilken föremålstyp det kan härföras. En porslinskärva blir lättare tagen på allvar än en bit

fönsterglas. Det innebär att det är först när nymodigheten inte längre är nymodighet dvs när den förekommer i större mängder, som den ses som ett tillförlitlig källmaterial.

Vid arkeologiska undersökningar börjar kakel och fönsterglas uppträda under 1500-tal och 1600-tal i stadsmiljöer. Som nymodigheter kan dessa fyndkategorier vara ett uttryck för en attitydförändring. Kakelugnen och glasade fönster innebar en genomgripande förändring av atmosfären i bostaden. Värme och ljus tillfördes inomhusmiljön och gjorde den mer inbjudande.

Genom kakelugnen fanns en möjlighet att värmesätta flera rum, vilket innebar att enfunktionsrummet – stugan – försvann till förmån för flera rum med olika funktioner. I en sådan bostad kunde man söka avskildhet samt värna en privat sfär även inom själva hushållet. Det kollektiv som hushållet utgjorde genomgick en förändring i och med att tjänstefolket i allt högre grad kom att separeras från husbonden och hans familj. Bostaden fick därmed en klarare uppdelning mellan kollektiva och privata sfärer. På detta sätt kom arbetsplatsen i allt större utsträckning att avskiljas från bostaden och bostaden blev därmed en plats för familjeliv och emotioner – ett hem. Det blev en skarpare gräns mellan gatans offentlighet och hemmets privatliv. Denna utveckling av hemmets helgd kan kanske ses som en föregångare till vår tids ”cocooning”.

Den förändring som sker av bostaden är här ett uttryck för de ideal som har sitt ursprung i humanismen och den evangeliska tron. Betoning av individen och dess förädling genom självrännan, eftertanke och bildning fick på detta sätt en gynnsam miljö att utvecklas i.

Hemmet blev inbjudande och man bjöd in personer utanför familjen till social kraftmätning. Bjudningar gav en möjlighet att exponera bohag och familjens fina manér. De stora ljustinsläppen gav gästen tillfälle att överblänka rummets utsmyckning. Som förvaringsmöbel ersattes den slutna kistan av det öppna skåpet. I skåpet förvarades, för allas beskådan, dekorerade lerkärl av allehanda former. Lerkärlens alltmer öppna former, som fat och skålar, exponerade piplerdekorens färger och komplexa mönster. I samband med måltiden fick dessa kärl ytterligare en möjlighet att beskådas genom att fungera som serveringskärl. Måltiden blev därmed en uppvisning i fint bordsskick och fina manér som ett uttryck för förädlat inre.

Med hemmet har en ny scen tillkommit där individen har huvudrollen. Här skapas en föreställning av självet för speciellt inbjudna gäster. Genom att hemmet är en spegling av individens inre skall det ge sken av förädling och bildning.

Carolina Andersson och Ann-Mari Hållans är 1:e antikvarier vid Riksantikvarieämbetets avdelning för arkeologiska undersökningar, regionkontoret i Stockholm, samt doktorander i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet.

Litteratur

- Aries, P. Introduction. *A History of Private Life. III. Passions of the Renaissance*. 1989.
- Johnson, M., *Housing Culture. Traditional architecture in an English landscape*. 1993.
- Nordberg, M. *Renässansmänniskan*. 1993.

Writing home - a British perspective on post-medieval material culture studies in Sweden

David Gaimster

Introduction

As a British archaeologist specialising in medieval and later material culture and as a visiting researcher at the Institute of Archaeology in Lund I have been asked to contribute to this special issue of META on my impressions of Swedish post-medieval archaeology and artefact studies, in particular. For this opportunity I am most grateful, as the subject here seems to have reached a tantalising and crucial stage in its development.

It seems to me that for the period following the Middle Ages few areas of northern Europe are so rich as Sweden in the preservation of material remains and documentary records; yet, at the same time, despite some seminal work conducted by scholars during the 1930s and 40s on urban finds, there are few areas in which this resource has been so poorly exploited by archaeologists. The vastness of this resource has been regarded as a problem rather than an asset by many (Elfwendahl 1995: 62, Augustsson 1995). The reasons for this record of neglect are manifold and affect not only the study of post-medieval Sweden. The material culture of the entire medieval and later period seems to have been an unfashionable field of research for some time (Andersson 1995, Augustsson 1995).

However, as in the field of medieval artefact studies, there are growing grounds for optimism, particularly with the initiation of a number of projects to establish urban ceramic profiles for the medieval and later period (e.g. Augustsson 1985; Billberg 1987), along with studies of urban consumption on the micro-scale, exploiting not only the new archaeological resource but also the urban cartographic and socio-topographic record (e.g. Hållans & Andersson 1992; Rosén 1993). What is still lacking, however, despite these promising initiatives, is the fundamental groundwork on post-medieval artefacts: dating, typology, attribution and technology among other aspects of material characterisation. In other words, the multivariate database necessary for undertaking synthetic work and devising problem-orientated strategies for inter-site analysis does not yet exist. As the British experience demonstrates, this documentation exercise is a vital one and unavoidable if the study of post-medieval material culture is to develop as a rigorous scientific discipline in its own right and prove able to make a full contribution to interdisciplinary historical research.

The British experience

Last year, to coincide with its 150th birthday, the Royal Archaeological Institute issued a collection of papers summarising research trends in all the period disciplines of British archaeology since the last War (Vyner ed. 1994). *Building on the Past* includes an article by myself on the history of post-medieval material culture studies in Britain (Gaimster 1994a). Here I summarise the development of the discipline in Britain and trace various common and divergent trends in North American 'historical' archaeology which came into formal existence at the same time during the mid-1960s. The years surrounding the establishment of the Society for Post-Medieval Archaeology in the UK (1966) and the Society for Historical Archaeology in the US (1966), can be characterised by a period of intense debate about the terms of reference for the archaeology of the early modern period. These centred on definitions of chronology and cultural relevance, its relationship to other disciplines and, moreover, its value and purpose in both the academic and public spheres (Butler 1967; Crossley 1990: 1–5). I get the impression that this fundamental debate on the identity and definition of the subject is only beginning to take place in Scandinavia.

Post-medieval archaeology as a technique of historical supplementation was a defining feature of the early years of the discipline in both the UK and US; in other words archaeology was regarded as the 'handmaiden of history': little more than a useful means of embellishing the documentary record (Noël Hume 1964; Deagan 1982: 158–160). As the subject has developed over the last three decades attitudes have changed on both sides of the Atlantic and a more synthetic approach to the post-medieval past has emerged with excavated evidence now more routinely integrated with documentary research, art-historical, architectural and folk-life studies, social anthropology and the applied sciences with the result that post-medieval archaeology is beginning to emerge as one of the most interdisciplinary of all the period-studies. This evolution represents a gradual move from the essentially particular and historical concerns of the 1960s to a more contextual approach reflective of current mainstream trends in archaeological method and theory (Deagan 1982; Miller et al. eds. 1991; Little & Schackel eds. 1992).

At the same time the emphasis on material characterisation, dating and attribution have remained the strength of British post-medieval archaeological tradition, providing a solid base of detailed information for the study of social and economic history (Davey 1983; Crossley 1990: 1; Gaimster 1994a: 284–6). This descriptive emphasis has been viewed as over particularistic in some quarters (Johnson 1992), but I would argue strongly that without it our interpretive questions would have to be formulated at a much lower level. To take one example, the systematic publication of pottery production sites in the journal *Post-Medieval Archaeology* has created an invaluable

source of reference for ceramic studies, providing details on chronology, attribution, technology and stylistic variability across the wide spectrum of post-medieval ceramic types, from lead-glazed earthenware to porcelain. The strategy recognises the need for well-recorded multivariate information as it is not only the multiplicity of things which distinguishes the post-medieval period from earlier epochs but also the multidimensionality of individual artefact categories. This is particularly so in the case of ceramics, which, as the most common post-medieval artefact in the ground, provides a vital source of information on consumer habits and tastes. In contrast, the consistently low level of so much artefact recording in the US remains at variance with the progressive state of theoretical approaches, particularly in the case of ceramics (Beaudry et al. 1988: 51). In fact the last specialised study of historical artefacts in North America was published some 25 years ago (Noël Hume 1970).

Ironically, but perhaps not so surprisingly, researchers of British post-medieval material culture have been influenced by the American social-anthropological approach to the reconstruction of past 'lifeways' (Deagan 1982: 160–162), exploiting the huge material database created by rescue archaeology to examine questions of social and economic behaviour and living conditions on sites across the social spectrum. Thirty years of continuous urban archaeology in Britain have produced a vast reserve of closely dated and quantified assemblages which, through their statistical variability, now offer meaningful information for inter-site comparison. The household has been regarded as the most profitable unit of study, with archaeological evidence integrated with contemporary historical records, such as probate inventories, and, where they are preserved, palaeobotanical and faunal remains (Gaimster 1994a). In this new orientation it has been accepted for some time that post-medieval artefacts, in their multidimensionality, are exceptional in their ability to carry cultural messages which reflect not only standards of living but the values and aspirations of various social groups (Deetz 1977: 12; Beaudry et al. 1991: 150). In Britain ceramics have been studied as the most sensitive indicators of social behaviour and mobility for the period preceding the Industrial Revolution (Blake 1980; Orton 1985; Weatherill 1988; Gaimster 1994a: 286–7).

It was this early realisation in the potential of the archaeological ceramic evidence which led to the formation of the Post-Medieval Ceramic Research Group in 1963, which in turn developed into the Society for Post-Medieval Archaeology in 1966 (Barton 1964; Butler 1967; Crossley 1990: 243). It is certainly worth focusing for a moment on the role of the Society in the development of post-medieval archaeology in Britain. In the absence of any formal institutional support it has been, for almost thirty years, the focus and coordinator of research in the subject, publishing an annual journal of excavation reports and research papers, holding biannual conferences and acting as

the principal governmental advisor on the post-medieval archaeological heritage. Through the 27 backnumbers of its Journal and its annual round-up of excavation and research ('Post-Medieval Britain and Ireland'), it is possible to monitor research trends over three decades and trace the emergence of new interests. These have been summarised recently in David Crossley's stocktake Post-Medieval Archaeology in Britain (1990). Since its inception there has been an almost continuous debate within the Society on the direction of research and on the nature of its relationship with related disciplines in economic, social and art history and in the applied sciences. With the advance of urban rescue archaeology in the 1960s and 1970s came the need to identify research priorities if the subject was not to suffocate under an insuperable 'finds mountain'. This realisation led to the publication in 1988 of the Society's Research Priorities for Post-Medieval Archaeology identifying a range of 'specific fields for action' which are now in the process of review.

With the general shift towards subject prioritisation several new and previously neglected fields of research have emerged in the last decade within British post-medieval material culture studies. Besides the concentration on household consumption across the social spectrum— from royal palaces to slum tenements— finds assemblages are finally being studied with a view to investigating the defining questions of post-medieval, as opposed to medieval or industrial, society (Gaimster 1994a). These new fields include the growth and impact of global trade networks (Hook & Gaimster eds. 1995 forthcoming), the development of mercantilism and cosmopolitanism in towns (Gaimster 1993a), the arrival of the Continental Renaissance (Biddle 1984), the growth of leisure activities (Gaimster 1994a: 301–303), the effect of 'modern' warfare on everyday life (Brears 1983), and the democratisation of material culture in mortuary ritual (Adams & Reeve 1987: 253–255; Mytum 1988).

However, despite the identification of research priorities, there seems to have been little room for synthesis among the proliferation of finds reports and monographs which have appeared over the last decade or so. Few researchers have succeeded in assimilating the diversity of material evidence and recognising the full social, economic and functional significance of their assemblages. The failing may be explained in part by the British bureaucratic tradition of allocating artefact categories to different specialist researchers (Crossley 1990: 2). It is gradually being realised that artefacts of different materials or functions from the same context must be studied in relation to each other and not in isolation (Gaimster 1993b). In other words, the interpretation of ceramic remains, without reference to the glass or other utensils preserved within the same context, may offer an entirely biased impression of site function, living standards or social status. Encouragingly a new generation of researchers is beginning to break away from the tradition of compartmentalisation and

are structuring their reports thematically as opposed to strictly by material category (e.g. Margeson, ed. 1993). Finally, emphasis is being placed on documented sites which offer a direct historical link between real people—house owners or tenants—and their belongings (Gaimster 1994a: 305). It is these sites, whether royal palace, manor, or merchant house, which offer the greatest prospect of a more historically contextual picture of contrasting 'lifeways' in these communities. In summary, after almost thirty years an independent but interdisciplinary archaeology of post-medieval society is beginning to evolve in Britain, one now fully integrated into the professional mainstream and one on the brink of exploiting the diversity and complexity of processed data now available.

As a measure of the formal academic and public acceptance of post-medieval archaeology in Britain it is gratifying to note the significant contribution of the subject to the recently opened permanent British Museum gallery entitled 'Europe—15th to 18th Centuries'. The gallery contains a series of displays devoted to the material culture of the period, including among other themes the archaeology of Tudor royal palaces and of global trade and colonisation (Gaimster 1994b). The growing international character of the post-medieval archaeology also defines its maturity as a research discipline. During the 1990s large international audiences have been attracted to two conferences organised by the Society for Post-Medieval Archaeology on 'Trade and Discovery: The Scientific Study of artefacts from Post-Medieval Europe and Beyond' (Hook & Gaimster eds. forthcoming 1995) and 'Artefacts from Wrecks: The Archaeology of Material Culture from Shipwrecks of the Late Middle Ages to the Industrial Revolution' (Redknap ed. forthcoming).

Post-medieval archaeology in Sweden— an embarrassment of riches

Based in Lund over the past year I have been conducting a survey of excavated traded medieval and post-medieval ceramics held by museums and archaeological units in southern and eastern Sweden. Along with comparative data collected in northern Germany, eastern Denmark, Poland and the Baltic States, it is hoped to present a detailed analysis of the Hanseatic ceramic trade in the Baltic over the period c.1200/50–1600/50 (Gaimster in prep). The project has given me the opportunity to examine the state of Swedish post-medieval archaeology and material culture studies at close hand. The experience as a 'user' has been both exciting and tantalising in the face of so much quality material, but also frustrating in that so little of it is published or at least documented to a standard which makes it immediately accessible to the researcher. In the absence of any recognisable finds archive, either computerised or indexed, it was necessary with virtually all archaeological collections consulted during the survey to employ the tried and trusted strategy of simply looking through all the boxes. No institution sampled by the survey was able to produce a list of wares (beyond the

idiosyncratic and unworkable ABC codes) or even an estimate of numbers when questioned about their holdings of imported medieval or post-medieval ceramics. Moreover, none were sure about which site collections contained material of this type or date. This consistently poor level of response on excavated post-medieval finds is symptomatic of the lack of any formal mechanism for the proper documentation of artefacts from rescue excavations in Sweden. Regrettably research and publication of artefact assemblages by excavators is not part of RAÄ policy (it is unclear to me exactly who has this responsibility). In contrast to the British system, I am not aware of a single full-time artefact researcher attached to an archaeological unit in Sweden.

It has to be said that in Sweden the best documented post-medieval archaeological collections derive from research conducted on urban finds during the 1930s and 1940s. In 1933 Sven Kjellberg published a survey of 17th and early 18th-century faience imports excavated in Gothenburg. This report and its follow-up study published in 1936 remain even today models of synthesis, establishing not only the first archaeological sequence of imported luxury ceramics into western Sweden prior to the emergence of the native faience industry, but also vital data for the study of middle-class consumer habits in the locality. At the same time Ragnar Blomqvist published a detailed study of post-medieval stove-tiles excavated in Lund, identifying the principal stylistic types and discussing the evidence for local manufacture using moulds imported from the Continent. Like the Kjellberg publications, Blomqvist's work sets the agenda for all current research on stove-tiles, a category of household ceramics, which, when studied in archaeological context, provides a remarkably sensitive index of living conditions and social behaviour (e.g. Wahlöö for a merchant's house in Lund; Gaimster & Stilje 1995: 233–237 for royal castle of Lindholmen, Scania). This essentially pioneering phase of post-medieval material culture studies seems to have ended with the Second World War and the publication in 1943 of William Karlson's documentary study of post-medieval potters and tile-stove makers in Lund. The article was the first in Sweden to successfully integrate archival records for manufacture with an illustrated discussion of the same ceramics from local consumer sites.

It is not until the development of urban rescue archaeology in Sweden during the 1970s and 80s that I see a renewal of interest in post-medieval artefacts and their potential as a historical source (see papers in this volume by Mogren and others). In the meantime there have been few contributions of note: Claes Wahlöö's 1976 catalogue of medieval and post-medieval ceramics from Swedish sites is the only significant piece of research to reach an international audience, providing at least an insight into the hidden potential of the nation's museum reserves. Its reliance on the ABC classification for ceramics developed during the 1950s by Dagmar Selling (1955)

Fig 1. Two ceramic stove-tiles moulded in relief with busts of Christian IV of Denmark (1588-1648), from a series of ruler-portrait tiles of c. 1600-1610. Reproduced from Ragnar Blomqvist's survey of medieval and later stove-tiles excavated in Lund, published in 1936, figs 39 & 40 (Kulturen Museum, KM 37270:34 & 33).

limits its usefulness today. Ironically it is this schematic system, which, even in its modified form, is still in use today as the principal means of ceramic documentation in Sweden (Elfwendahl 1995: 62–63). With its focus on high medieval pottery, the diverse range of post-medieval ceramics, from lead-glazed earthenware to stoneware, faience, porcelain and creamware, is grouped together under one or two convenient codes, making detailed analysis of any pottery group impracticable. Hopefully the newly-formed Swedish Pottery Research Group will address the need to develop a more relevant standardized system of ceramic documentation broad enough to cover all medieval and post-medieval ceramic technologies, preferably along internationally recognised guidelines. If it can find institutional support, it might consider the advantages of establishing type-series of medieval and later pottery such as that housed by national and regional museums in Britain (Barker et al. 1989).

Despite the fundamental weakness of the documentation-base there have been a number of encouraging developments since the development of urban rescue archaeology in Sweden. Archaeological evidence for intra-mural pottery production is now receiving attention, exploiting both kiln waste and associated documentary and cartographic evidence (e.g. Århem and Galt 1981 on the Stockholm redware kiln-site of Björnen; Billberg 1989 on potters in 17th-century Malmö; Blohmé 1995 forthco-

ming on a redware kiln-site in Kalmar's Gamla Stan; and Elfwendahl 1995 forthcoming, for a survey of post-medieval redware production in Sweden). Artefacts from specific functional contexts have been the subject of special study: the contents of the pharmacy on Helgeandsholmen, Stockholm, immediately springs to mind in this context (Benneth 1983). In exploiting ceramics as a historical source in its own right, Hållans and Andersson's study of consumer habits in Nyköping (1992) represents a model approach to the linking of excavated artefacts and ecofacts to the surviving socio-topographic record in order to achieve a picture of differential access to material goods and foodstuffs in contrasting social contexts. In view of Sweden's almost unique preservation of urban tenancy records for the post-medieval period, this approach could be imitated widely elsewhere. Equally, Rosén's (1993; 1995) work on town and country ceramic assemblages in Halland offers a model for future research.

Outside towns the rich material record of castles and later fortifications is beginning to attract interest. My own work on the medieval and later finds excavated at the royal Danish castle of Lindholmen, Scania, demonstrates the value of reassessing old excavations (Gaimster & Stilje 1995). Analysis of the imported glass and ceramic finds have not only extended the sequence of high-status occupation on the site into the early 17th century, but also supplied a detailed picture of dining practices and living conditions at the castle over four centuries of occupation. Meanwhile, the extensive collection of pottery excavated in the 1930s from Kalmar Castle moat and harbour is being quantified and illustrated for the first time (Selling 1979: 350–360; Elfwendahl & Gaimster 1995 forthcoming). It is hoped that the resulting corpus will provide a bench-mark for future research on imported medieval and post-medieval ceramics along Sweden's Baltic coast.

Finally, the coast of Sweden is endowed with a series of documentary post-medieval shipwrecks which, as timecapsule contexts, contain invaluable sources of information for a wide range of artefacts of this date. The Wasa (1628) and Kronan (1676) have both produced extensive assemblages of well dated domestic and personal artefacts. Moreover, both wrecks offer enormous potential for the study of naval communities and their internal hierarchies (Redknap ed. forthcoming; Gawronski 1990). In the case of the Swedish East Indiaman, the Götheborg, sunk in 1745 off Gothenburg, its cargo of Chinese export porcelain constitutes a vital chronological framework for porcelain on Swedish consumer sites (Wästfelt et al. 1990; Nilsson 1995).

In general then, things are looking up, but Swedish post-medieval archaeology can not successfully develop on an adhoc basis. Like other period studies it needs direction in the form of subject prioritisation and problem-orientation, especially to deal with the growing 'finds mountain' (Andersson 1995: 7; and Augustsson 1995 have identified this need as a matter of urgency in medieval artefact studies). This debate

about strategy needs to be taken up with researchers in related fields of study, such as ethnographers and social and economic historians. Moreover, architectural and art-historical orthodoxies on subjects such as the introduction of Continental Renaissance culture into 16th-century Sweden (cf. Hamberg 1994), need to be tested with excavated evidence from a range of social contexts.

In Sweden the potential for interdisciplinary research in post-medieval historical studies is an enviable one. Sweden has fostered a long tradition in native ethnological research, particularly in the material culture of rural life (Hellspont & Klein 1994). Its museums contain extensive collections of post-medieval artefacts offering a picture of consumption in agricultural communities crying out for quantitative calibration through excavation. In the field of the decorative arts, the subject of the Baltic faience industry is on the brink of developing as an interdisciplinary field of study with archaeological excavations on production sites providing vital attributional and technological evidence for museum collections in the region (e.g. Eriksson 1993: 67–69 on Sölvesborg; Schulz-Berlekamp 1991: 11–15 on Stralsund).

Despite the huge potential of independent and interdisciplinary research in the archaeology of Sweden's post-Middle Ages, I get the impression that archaeology as 'the handmaiden of history' syndrome may still persist in some quarters of the professional establishment. In fact there are still doubts about the value of post-medieval archaeology as a period-discipline in its own right, some commentators preferring the non-culture-specific and widely misused term 'historical archaeology' for excavated evidence of this general date (Ersgård 1990; Mogren this vol.). This discussion took place thirty years ago in the UK and US and has recently been the focus of attention on the Continent of Europe (e.g. Carmiggelt & Hacquebord 1990 for the Netherlands). For both intellectual and political reasons it was agreed in all cases to recognise the culture-specific character and requirements of the North European post-Middle Ages and the European contact era in North America. The result of these discussions was an acceptance of the distinctive continuity and homogeneity in material culture over the period spanning the Age of Discovery followed by Renaissance and Reformation at one end and global colonisation and trade alongside the Industrial Revolution at the other end of the sequence. Pioneers in the discipline also recognised that the diversity and complexity of post-medieval material culture—its very multidimensionality—distinguished it from that of earlier epochs. In Europe, recognising the importance of subject focus and identity, it was decided not to encompass the vast material history of industrialised society. Further it was realised that the explosion of written sources across the social spectrum during the post-medieval period would also dictate a specialised approach in integrating archaeological evidence. Finally, from a political point of view it was found necessary to maintain a separate

identity for post-medieval or (US) historical archaeology, precisely because without it the subject would never develop: it would not be recognised by the academic community nor by funding agencies as a valid target for research. These discussions resulted in the formalisation of bodies on either side of the Atlantic actively promoting the subject and defending it from professional neglect. For almost thirty years the two Societies have provided a continuous forum for discussion and the presentation of new data.

Speaking personally, I would regard these arguments as equally valid for Sweden. The archaeology of its post-Middle Ages can not be effectively pursued within the broad brush of European post-classical/ 'historical' studies. Both politically and intellectually it needs to set its own culture-specific agenda, particularly in the context of rescue archaeology where funding for research and publication has to be vindicated to non-archaeologists. The research strategies for 16th and 17th-century finds assemblages are different from those of the 12th century—precisely because of their respective historical contexts. The projects on urban ceramic consumption conducted by Hållans and Andersson and others (see above) are successful because they ask questions directly related to the contemporary cultural situation. If the subject were to become formalised in Scandinavia, a first priority would be to define its chronological scope. Will it respect traditional historical demarcation lines (e.g. the Reformation) or changes in the material record which distinguish say post-medieval from medieval (e.g. the peak in imported Continental ceramics during the 15th century reflecting the increasing cosmopolitan nature of Swedish society). These issues are fundamental to the formation of the subject as an independent field of research. Once chronological boundaries are identified and accepted, research may then focus on periods of transition: such as between the late and early post-Middle Ages (a theme which is shortly to be debated in the UK at a joint conference of the Medieval and Post-Medieval Archaeological Societies) and between pre- and fully industrialised society.

In other words the question now in Sweden must revolve around the nature and definition of the subject rather than its validity. As Christina Rosén has recently reminded us, post-medieval archaeology (*nyare tids arkeologi*) is already a reality in both town and countryside in Sweden (Rosén 1993). What is required is an informed debate—Involving specialists in related historical fields—about research goals. Critical, however, is the overwhelming urgency to improve the existing level of documentation in order that the process of problem-orientation can take place. This will require a huge investment, principally of will, on behalf of State archaeological agencies and university authorities. As the British experience has demonstrated, rescue archaeology will demand a more informed level of response. Perhaps colleagues in universities such as Lund, with its well-established Department of Medieval Archaeology, are best

placed to take up this challenge. One suggestion would be to promote post-graduate research in the material culture of the post-medieval period, thereby exploiting the vast untapped collections of museums and archaeological units. Perhaps, if only to improve the existing low level of documentation for rescue-derived collections, this could be sponsored by the RAÄ. Certainly Lund, with its Institute of Archaeology and close connections to local archaeological museums, is the obvious choice for this type of institutional collaboration. From a British perspective Sweden enjoys a veritable embarrassment of riches in post-medieval archaeology. It now requires the will, the strategy and the means to exploit it. I believe the British experience over the past three decades offers some guidance here.

Dr David Gaimster is a curator in the Department of Medieval and Later Antiquities at the British Museum, London, with a special responsibility for post-medieval archaeology. He is currently Honorary Secretary of the Society for Post-Medieval Archaeology. In 1994/95 he was a guest research fellow sponsored by the Swedish Institute at the Department of Medieval Archaeology, Institute of Archaeology, University of Lund.

Bibliography

- Adams, M. & Reeve, J. Excavations at Christ Church, Spitalfields 1984–6, *Antiquity*, 61, 1987.
- Andersson, H. Traumatic Artefacts, in Ersgård, L. ed. 1995.
- Augustsson, J.-E. *Keramik i Halmstad ca.1322–1619, Produktion–Distribution–Funktion*, Hallands länmuseers skriftserie, 2, 1985.
- Augustsson, J.-E. Medieval artefacts – a neglected research field, in Ersgård, L. ed. 1995.
- Århem, B. Björnen – ett krukemakerkvarter i Södra Klara, *Stadsvandringar*, Stockholms Stadsmuseum, 1981.
- Barker, D., Nenk, B. & Redknap, M. The National Reference Collection of Medieval and Later Pottery, *Medieval Ceramics*, 13, 1989.
- Barton. K. Inaugural address, *Post-Medieval Ceramic Research Group Broadsheet*, 1, 1964.
- Beaudry, M.C., Cook, L.J. & Mrozowski, S.A. Artifacts and active voices: material culture as social discourse, in McGuire, R.H. & Paynter, R. eds. *The Archaeology of Inequality*, Oxford, 1991, 150–191.
- Beaudry, M.C., Long, J., Miller, H.M., Nieman, F.D. & Wheeler Stone, G. A vessel typology for early Chesapeake ceramics: the Potomac Typological System, in Beaudry, M.C. ed. *Documentary Archaeology in the New World, New Directions in Archaeology*, Cambridge, 1988, 51–67.

- Benneth, S. Apotekarens utrustning, in Dahlbäck, G. ed., *Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström*, Stockholm, 1983, 353–355.
- Bestemann, J.C. et al. eds., *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regeerten Altena*, Assen/Maastricht, 1990.
- Biddle, M. The stuccos of Nonsuch, *Burlington Magazine*, July 1984, 411–416.
- Billberg, I. Från trätträgare till Fajans, *Malmoya*, Nr.2, Malmö Museer, 1987, Malmö.
- Billberg, I. Några krukmakre i 1600-talets Malmö, in Bergren, B. & Modéer, K.Å. eds., *Motsättning och Samverkan. Nya Bidrag till Malmö Historia, Festschrift till Einar Bager*, 1987, Malmö, 44–52.
- Blake, H. Technology, supply or demand?, *Medieval Ceramics*, 4, 1980, 3–12.
- Blohmé, M. Siste krukmakaren i Gamla stan, *Kalmar Län* 1995, forthcoming.
- Brears, P. Post-medieval pottery, in Mayes, P. & Butler, L. eds. *Sandal Castle Excavations 1964–1973*, Wakefield Historical Publications, Wakefield, 215–224.
- Blomqvist, R. Kakel och kakeltillverkning i Lund under Dansk tid, *Kulturen. En Årsbok*, 1936, 180–218.
- Butler, L. Editorial, *Post-Medieval Archaeology*, 1, 1967, 1–2
- Carmiggelt, A.H. & Hacquebord, L. Historical Archaeology in the Netherlands: a mature archaeological discipline, in Besteman, J.C. et al. eds. 1990, 315–324.
- Crossley, D. *Post-Medieval Archaeology in Britain*, Leicester, 1990.
- Davey, P. The post-medieval period, in Schofield, J. & Leach, P. eds. *Urban archaeology in Britain, Council for British Archaeology Research Report*, 61, 1983, 69–80
- Deagan, K. Avenues of inquiry in Historical Archaeology, in Schiffer, M.B. ed. *Advances in Archaeological Method and Theory*, 5, New York, 1982, 151–177.
- Deetz, J. *In Small Things Forgotten: The Archaeology of Early American Life*, New York, 1977
- Elfwendahl, M. Medieval pottery in Uppsala. New perspectives on its chronology and distribution, in Ersgård, L. ed. 1995, 61–78.
- Elfwendahl, M. & Gaimster, D.R.M. I Dagmar Sellings fotspår - en ny granskning av keramiken från Slottsfjärden i Kalmar, *Kalmar Län* 1995, forthcoming.
- Eriksson, G. Manufakturen i Söderköping 1773–1798, Fajanserna kring Östersjön, 4:2, *Kulturen* 1993.
- Ersgård, L. arkeologi i senare tidens lämningar, *Arkeologi i Sverige* 1987, RAÄ, 1990.
- Ersgård, L. ed. *Thirteen Essays on Medieval Artefacts*, Meddelanden från

- Lunds Universitets historiska museum 1993–1994, New series vol.10*, 1995.
- Gaimster, D.R.M. Cross–Channel ceramic trade in the late Middle Ages: evidence for the spread of Hanseatic culture to Britain, in Gläser–Mührenberg, M. ed. *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung in Hanseraum. Eine festschrift für Günter Fehring*, Schriften des Kulturhistorischen Museums in Rostock, 1, 1993a.
- Gaimster, D.R.M. The publication of finds from medieval towns: Winchester reviewed, *Medieval Archaeology*, 36, 1993b.
- Gaimster, D.R.M. The archaeology of post–medieval society, c.1450–1750: material culture studies in Britain since the War, in Vyner, B. ed. 1994a.
- Gaimster, D.R.M. The archaeology of post–medieval Europe, in 'Europe: 15th–18th Centuries', *British Museum Magazine*, 19, British Museum, 1994b.
- Gaimster, D.R.M & Stilje, K. Levnadsstandard och europeiska kontakter, in Mogren, M. & Wienberg, J. eds. *Lindholmen. Medeltida riksborgen i Skåne*, Lund Studies in Medieval Archaeology, 17, 1995.
- Gaimster, D.R.M. *Hanseatic Ceramic Trade in the Baltic c.1200–1600*, (in prep)
- Galt, C.–E. Keramiken från kvarteret Björnen, *Stadsvandringar*, 4, Stockholm's Stadsmuseum, 1981.
- Gawronski, J.H.G. Sunken Dutch East Indiamen as a subject of underwater archaeological and historical research, in Besteman, J.C. ed., 1990.
- Hellspong, M. & Klein, B. Folk art and fiklife studies in Sweden, in Klein, B. & Widbom, M. eds. *Swedish Folk Art. All Tradition is Change*, 1994.
- Hook, D. & Gaimster D.R.M. eds. *Trade and Discovery. The scientific study of artefacts from post–medieval Europe and beyond*, British Museum Occasional Paper, 109, 1995, (forthcoming).
- Hamberg, G. Vasatiden och den karolinska tiden, in Sandström, S. ed. *Konsten i Sverige från Forntid till 1800*, I, 1994 edition.
- Hållans, A.–M. & Andersson, C. Acquiring, using and discarding—consumption patterns in the 18th-century town of Nyköping, in Ersgård, L. et al. eds. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700–1700* A.D., Riksantikvareämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No.2, 1992.
- Johnson, M. Meanings of polite architecture in sixteenth–century England, in Little, B.J. & Schakel, P.A. eds. 1992, 45–57
- Karlson, W. *Kruk– och pottemakare i Lund under nyre tid intill 1850*, Skrifter utgivna av Föreningen det Gamla Lund, XXIV–XXV, 1942–43 (1943),
- Kjellberg, S.T. Fajansfynd i Göteborg. En översikt av fajansförekomsten i Staden fram till importförbudet 1739, *Göteborgs Museum Årstryck*, 1933.
- Kjellberg, S.T. Fajansfynd i Göteborg II. Ett komplement, *Göteborgs Museum*

- Årstryck, 1936.
- Little, B.J. & Schakel, P.A. eds. Meanings and Uses in Material Culture, *Historical Archaeology*, 26, No.3, 1992.
- Margeson, S. ed. Norwich Households. Medieval and Post-Medieval Finds from Norwich Survey Excavations 1971–78, *East Anglian Archaeology*, 58, 1993.
- Miller, G.C., Jones, O.R., Ross, L.A. & Majewski, T. eds. *Approaches to Material Culture Research for Historical Archaeologists*, Society for Historical Archaeology, 1991.
- Mytum, H. A newly discovered burial vault in North Dalton Church, N. Humberside, *Post-Medieval Archaeology*, 22, 1988.
- Noël Hume, I. Archaeology: handmaiden to history, *The North Carolina Historical Review*, 41:2, 1964.
- Noël Hume, I. *A Guide to the Artifacts of Colonial America*, 1970.
- Orton, C. Diffusion or impedance—obstacles to innovation in medieval ceramics, *Medieval Ceramics*, 9, 1985.
- Nilsson, G. Sydamerikanskt silver blev kinesiskt porslin—handelskontakter under 1700-talet, *Svenska Keramik Gruppen, meeting Kungsbacka* (April 1995).
- Rosén, C. Nyare tids arkeologie—ännu en gång, *META*1993:1.
- Rosén, C. Keramik i staden och på landet - en jämförelse mellan två sociala miljöer ca. 1600–1800 med exempel från Halland, *Svenska Keramik Gruppen, meeting Kungsbacka* (April 1995).
- Selling, D. *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*, 1955.
- Selling, D. Arkeologiska spår av det äldsta Kalmar, in Hammerström, I. ed. *Kalmar Stads Historia*, 1979.
- Schulz-Berlekamp, G. "Stralsunder Fayancen 1755–1792". Fajanser från Stralsund, Fajanserna kring Östersjön, 3, *Kulturen* 1991.
- Vyner, B. ed. *Building on the Past. Papers celebrating 150 years of the Royal Archaeological Institute*, Royal Archaeological Institute, 1994.
- Wahlöö, C. En grann ugn, *Kulturen* 1974.
- Wahlöö, C. *Keramik 1000–1600 i svenska fynd*, Archaeologica Lundensia, VI, 1976.
- Weatherill, L. *Consumer Behaviour and Culture in Britain 1660–1760*, 1985.
- Wästfelt, B., Gyllenswärd, B. & Weibull, J. *Ostindiefararen Götheborgs porselinssläst*, Wiken, 1985.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett (önskvärt). Disketten skall vara av formaten 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder Macintosh-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet av konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil.

Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hävvisningar görs i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exemplet: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten. Under rubriken Litteratur samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

Stenholm, L. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner.
Medeltiden och arkeologin, festschrift till Erik Cinthio. Lund
studies in medieval archaeology 1. 1986.
Styffe, C.G. *Skandinavien under unionstiden.* 1911.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract på engelska.

Faktaruta. Till varje text bifogas en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i A4-format. Skicka gärna originalmaterial eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnummerering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Redaktionens adress:

Medeltidsarkeologiska föreningen
Arkeologiska institutionen,
Sandgatan 1,
223 50 Lund.

INNEHÅLL

Redaktionellt		1
<i>Mats Mogren</i>	Vår utforskade gårdag. Efterreformatisk arkeologi i Sverige - dess ljusglimtar och brister	3
<i>Lena Bjugnner</i>	Från sydhalländsk horisont. Nyare tids arkeologi på landsbygden; en lägesrapport	15
<i>Christina Rosén</i>	Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550 - 1850	25
<i>Marie Hansson</i>	“De äro icke trädgårdar”. Om den skånska all- mogens havar.	39
<i>Carolina Andersson & Ann-Mari Hållans</i>	Tankar om ting	46
<i>David Gaimster</i>	Writing home - a British perspective on post- medieval material culture studies in Sweden	51